

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL of the journal / URL časopisu: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Peter Daubner – Róbert Mihály
Article / Článok: Globálna klimatická kríza a neoliberalný kapitalizmus: filozofická perspektíva
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.1.8-48>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

DAUBNER, P. – MIHÁLY, R. 2022. Globálna klimatická kríza a neoliberalný kapitalizmus: filozofická perspektíva. In *Politické Vedy*. Vol. 25, no. 1, pp. 8-48. ISSN 1335 – 2741. Available at: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.1.8-48>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

GLOBÁLNA KLIMATICKÁ KRÍZA A NEOLIBERÁLNY KAPITALIZMUS: FILOZOFICKÁ PERSPEKTÍVA¹

GLOBAL CLIMATE CRISIS AND NEOLIBERAL CAPITALISM: PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE

Peter Daubner – Róbert Mihály*

ABSTRACT

Anthropocene, as scholars generally label the current era of human civilization, represents an environment in which the society, globally operating within the framework of neoliberal capitalism, is confronted with the global climate crisis. Consequently, the fundamental existential assumptions of the current economic-political system and global civilization are at stake. The paper aims to outline the philosophical background, threats and challenges of political philosophy in the anthropocene era; a philosophy, which is nevertheless able to reflect the relationship between global capitalism and the global environmental crisis in the 21st century. The study is constructed from post-Marxist, neo-Gramscian and neo-Malthusian political-philosophical positions and, in general, from the perspective of environmental alarmism, which is critical to established social, economic and political systems in terms of their long-term sustainability. We use the analytical method, and critical and normative-ontological approach in the study. We defend the hypothesis that the global environmental crisis and the probable global climate collapse cannot be sustainably solved within the logic of the established global economic system and its structural conditions. Therefore, global capitalism is unsustainable in the long run in all three of its components: environmental, social, and economic.

* Ing. PhDr. Peter Daubner pôsobí ako doktorand na Oddelení environmentálnej filozofie, Filozofický ústav, Slovenská akadémia vied, v Bratislave, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: peter.daubner@savba.sk.

Mgr. Róbert Mihály pôsobí ako doktorand na Katedre filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Šafárikovo námestie 6, 814 99 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: mihaly6@uniba.sk.

DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.1.8-48>

¹ Táto práca bola podporená z grantovej schémy VEGA 2/0072/21: Úlohy politickej filozofie v kontexte antropocénu.

Key words: Global Climate Crisis, Neoliberal Capitalism, Global Warming, Anthropocene, Capitalocene

Úvod

V prírodných vedách prevláda vedecký konsenzus, ktorý otvorene akceptuje významné súvislosti medzi prebiehajúcimi globálnymi zmenami klimatického systému na planéte Zem a aktivitami ľudstva ako biologického druhu, a to predovšetkým prostredníctvom masívneho spaľovania uhlia a ďalších fosílnych palív.² Ľudstvo, najmä v priebehu približne posledných dvoch storočí, predovšetkým od začiatku prvej priemyselnej revolúcie v 19. storočí, vypustilo do atmosféry stovky miliárd ton oxidu uhličitého a ďalších skleníkových plynov. V dôsledku toho sa globálna civilizácia operujúca v rámci neoliberalného kapitalizmu v globálnom meradle ocitla v stave globálnej klimatickej krízy.³

Cieľom tejto štúdie je preto filozofická reflexia globálnej klimatickej krízy v kontexte jej vzťahu k neoliberalnému kapitalizmu, ktorý je globálne etablovaným ekonomickým systémom, a to v súčasnej epoche ľudskej civilizácie, ktorú v prírodných a spoločenských vedách vo všeobecnosti označujeme ako *antropocén*.⁴ Objektom nášho filozofického záujmu je teda charakter vzťahu

² Emisie skleníkových plynov vznikajúce spaľovaním fosílnych palív sú dominantným faktorom vplyvajúcim na globálne klimatické zmeny. K vedeckému konsenzu v tejto otázke pozri bližšie napr. (Anderegg, Prall, Harold, Schneider, 2010; Wallace-Wells, 2019; Oreskes, 2004; Oreskes, 2018).

³ Globálne emisie skleníkových nie sú jediným faktorom spôsobujúcim zmenu klimatického systému Zeme. Podľa piatej správy Medzivládneho panelu OSN pre zmenu klímy (IPCC) je však „extrémne pravdepodobné“, že ľudský vplyv je dominantnou príčinou pozorovaného otepľovania od polovice 20. storočia. Pozri bližšie (IPCC AR5 WG1, 2013). Tento vedecký fakt potvrdzujú aj nasledujúce správy vedeckého panelu. Vzhľadom na dominantnú rolu ľudskej činnosti v spoločenských vedách hovorím o tzv. „antropogénnom globálnom otepľovaní“ alebo o tzv. „antropogénnej zmene klímy“. Tieto vedecké zistenia akceptujú vedecké inštitúcie všetkých významných industrializovaných štátov a nie sú spochybňované žiadnym štátnym či medzinárodným vedeckým orgánom. Pozri bližšie (Oreskes, 2004), pozri tiež (Cromwell, Levene, 2007; Page, 2006). Jedným z negatívnych dôsledkov masívneho spaľovania fosílnych palív sú globálne klimatické zmeny, ktoré výrazne zvyšujú riziko nedostatku vody a potravy, extrémnych prejavov počasia (záplavy a intenzívne tropické búrky, vlny horúčav, sucha), nárastu hladín oceánov spôsobujúceho stratu pobrežia a tiež zrýchlenie vymierania rastlinných a živočíšnych druhov. Pozri bližšie (Stäbel, 2015). Odlíšnu názorovú pozíciu spochybňujúcu súčasný environmentálny diskurz v našom prostredí prezentuje V. Klaus. Pozri bližšie najmä (Klaus, 2007).

⁴ K vymedzeniu *antropocénu* pozri napr. (Pokorný, Storch, 2020; Angus, 2016; Bonneuil, Fressoz, 2016; Moore, 2016; Davies, 2016; Ellis, 2018; Dukes, 2011; Moldan, 2015; Eriksen, 2020; Kolbertová, 2018; Schwägerl, 2014; Daubner, 2020a). Koncept *antropocén* do vedeckého diskurzu zaviedol holandský chemik Paul J. Crutzen. Pozri bližšie (Crutzen, 2002). Podľa F. Jamesona je však úsilie o stanovenie „diagnózy doby“ problematické, pretože bez potrebných nástrojov a v podmienkach, kedy

globálnej klimatickej krízy a globálneho kapitalizmu založenom na ideológii neoliberalizmu.⁵

Hypotéza, ktorú chceme v tejto štúdií predostrieť znie, že riešenie, resp. zmierňovanie klimatickej krízy je v priamom rozpore s logikou globálneho neoliberalizovaného kapitalizmu, a preto je v súvislosti s prebiehajúcimi klimatickými zmenami na planéte Zem a hrozbami a rizikami s nimi súvisiacimi nevyhnutné zamýšľať sa nad radikálnou transformáciou spoločenského a inštitucionálneho usporiadania a etablovaného politického-ekonomického systému. Vychádzame z robustnej tradície politickej filozofie a kritiky kapitalistickej politickej ekonómie, aby sme vysvetlili, prečo súčasné kapitalistické spoločnosti a imperatívy globálneho kapitalizmu vytvorili našu núdzovú situáciu na planéte a nepodarilo sa im zmierniť zmeny globálnej klímy.

Vzhľadom na tento fakt, predkladaná štúdia prispieva k budovaniu filozofickej kritiky súčasnej triednej štruktúry globálno-kapitalistickej civilizácie a globálnej dynamiky epochy *antropocénu* na pôde kritickej politickej (normatívno-ontologickej) a súčasnej kriticko-environmentálnej filozofie adekvátnej aktuálnym globálnym rizikám a hrozbám, špecifickým pre prvú štvrtinu 21. storočia (globálne klimatické zmeny, devastácia životného prostredia, pokles alebo úbytok biologickej rozmanitosti, extrémne sociálne nerovnosti, štrukturálne násillie, globálne konflikty atď.). Predložená filozofická úvaha vo forme štúdie je skonštruovaná z post-marxistických⁶, neo-gramsciánskych a neo-malthuziánskych⁷ filozofických pozícií a vo všeobecnosti z perspektívy

si nie sme istí tým, či vôbec taká komplexná záležitosť akou je „doba“, „systém“ či *Zeitgeist* alebo „súčasná situácia“ ešte z filozofického hľadiska vôbec existuje. Pozri bližšie (Jameson, 1991).

⁵ Tento vzťah je reflektovaný v posledných dvoch desaťročiach v zahraničnej literatúre. Pozri bližšie napr. (Klein, 2015; Klein, 2014; Koch, 2011; Wright, Nyberg, 2015; Baer, 2012; Angus, 2009; Angus, 2016; Sklair, 2018; Sklair, 2019; Moore, 2016; Patel, Moore, 2017; Moore, 2015; Malm, 2016; Burkett, 1999; Burkett, 2006; Empson, 2019; Löwy, 2015; Magdoff, Foster, 2011; Williams, 2010; Magdoff, Williams, 2017). V našich akademických podmienkach sa však tejto relácii nevenuje adekvátna pozornosť.

⁶ K súčasnému post-marxistickému mysleniu pozri (Burkett, 1999; Burkett, 2006; Dunn, 2009; Empson, 2014; Löwy, 2015; Magdoff, Foster, 2011; Williams, 2010; Sklair, 2000; Sklair, 2002; Robinson, 2009; Robinson, 2014; Magdoff, Williams, 2017; Harris, 2016; Saito, 2017).

⁷ Neo-malthuziánske argumenty týkajúce sa globálnej populácie sa v súčasnej akademickej literatúre opätovne objavujú v súvislosti s vysvetlením globálnych potravinových kríz, a to najmä medzi akademikmi, ktorých skutočne znepokojuje prebiehajúca destabilizácia planetárnych ekosystémov. Rast populácie nepriamo súvisí s ekonomickým rozvojom a znižovaním úrovne chudoby; čím vyššia je životná úroveň, tým nižšia je miera populačného rastu. Pozri bližšie (Williams, 2010). K problematike potravinových kríz pozri bližšie (Bello, 2009).

environmentálneho alarmizmu⁸, ktorý je kritický k etablovaným sociálnym, ekonomickým a politickým systémom.

1. Antropocén vo vedeckom diskurze

Planéta Zem vstúpila do *antropocénu* – novej epochy ľudskej civilizácie. Tento mimoriadne populárny – a mnohými a politológmi a politickými filozofmi akceptovaný – koncept naznačuje, že ľudstvo je nová geologická sila, ktorá transformuje planétu, a to najmä spaľovaním veľkého množstva uhlia, ropy a zemného plynu, ako konštatuje A. Malm (2016). A kolektívne aktivity ľudstva v tejto novej epoche, týkajúce sa životného prostredia, klimatickej stability, biodiverzity či chemického zloženia planetárnej atmosféry, hydrosféry i pôdy, však podkopávajú či priamo odstraňujú environmentálne, ale aj sociálne, politické a ekonomické predpoklady existencie ľudskej civilizácie, upozorňujú filozofi R. Sťahel a O. Suša (2016).

Pre našu historickú situáciu je teda špecifické, že ľudské aktivity významným spôsobom prispeli k tomu, že relatívne stabilná geologicko-klimatická éra *holocénu*, ktorá umožnila vznik a rozvoj ľudskej civilizácie, sa postupne pretransformovala do nestabilnej a nepredvídateľnej éry či epochy označovanej ako *antropocén* (Moellendorf, 2020). *Antropocén* je všeobecne definovaný ako doba, kedy ľudské aktivity majú významný vplyv na zemský systém, a to vzhľadom na to, že po desaťročia sa hromadili vedecké dôkazy o tom, že ľudské aktivity významne narúšajú prirodzené geologické procesy.⁹

Antropocén, ktorý nasleduje po nenávratne stratenom svete *holocénu*, dnes predstavuje hlavnú výzvu pre prírodné vedy, filozofiu, aj spoločnosť¹⁰, a preto si vyžaduje filozofickú reflexiu. Začiatok éry alebo epochy *antropocénu* sa datuje do obdobia začiatku prvej priemyselnej revolúcie v Európe¹¹, t. j. okolo roku 1800, keď boli k dispozícii nové a výkonné spôsoby manipulácie prírodou, resp. zásahy

⁸ V texte preto absentujú filozofické argumenty založené na minoritných (alebo skôr raritných) environmentálnych prístupoch, ktoré chápu globálnu klimatickú (environmentálnu) krízu ako príležitosť k pozitívnej transformácii svetového (globálneho) poriadku (napr. kornokupiánské a vo všeobecnosti enviro-optimistické teórie). V texte štúdie zároveň nepoužívame pseudovedeckú argumentáciu založenú na tzv. klimaskepticizme.

⁹ Takto *antropocén* definuje R. Sťahel (2019b) a L. Sklair (2018). Pozri tiež (Pokorný, Storch, 2020).

¹⁰ K vzťahu *antropocénu* a vedy pozri bližšie napr. (Pokorný, Storch, 2020) a (Zalasiewicz *et al*, 2010).

¹¹ Priemyselná revolúcia bola úplne závislá od fosílnych palív, najmä uhlia. V dôsledku toho sa fosílna palivá stali ústredným bodom modernej kapitalistickej ekonomiky. Snaha získať prístup k novým zdrojom fosílnych palív, chrániť ich a nájsť ich je hlavným záujmom moderných štátov. Pozri bližšie (Empson, 2014; Magdoff, Williams, 2017).

do životného prostredia. Ľudstvo sa rozvíjalo relatívne pomaly v priebehu 150 rokov, pred fázou „Veľkého zrýchlenia“¹², t. j. od roku 1945, resp. 1950.¹³ Spotreba akcelerovaná novým bohatstvom a novými technológiami v „zlatej ére povojnového kapitalizmu“ vytvorila z ľudstva hlavnú hnaciu silu zmien planetárneho systému a tento trend pokračuje do súčasnosti.

Kľúčovou koncepciou alebo jadrom tejto koncepcie, ktorú sa tento pojem snaží zachytiť, je to, že ľudská činnosť má dominantnú úlohu (a zodpovednosť) vo viacerých aspektoch prírodného sveta a vo fungovaní systému Zeme a že to má vplyv na to, ako vnímame a spolupracujeme s prírodným svetom – a vnímame naše miesto v ňom. Na rozdiel od rôznych predchádzajúcich pojmov, ktoré sa snažili teoreticky uchopiť ľudské vplyvy na životné prostredie, *antropocén* prijíma formálnu terminológiu epizodizácie geologickej časovej škály¹⁴, ktorá je

¹² K hypotéze tzv. „Veľkého zrýchlenia“ pozri (Angus, 2016; Morton, 2013; Magdoff, Williams, 2017).

¹³ Pozri bližšie (Syvitski, 2012; Buschmann, 2020; Dellasala, Goldstein, 2018; Steffen *et al*, 2015; Waters, Zalasiewicz, Summerhayes, Barnosky *et al*, 2015).

¹⁴ *Antropocén* je všeobecne definovaný ako doba, kedy ľudské aktivity majú významný vplyv na zemský systém. Avšak prírodné vedy, humanitné vedy a spoločenské vedy majú rozdielne chápanie toho, ako a kedy ľudské aktivity ovplyvnili zemský systém. Vedci z oblasti humanitných a spoločenských vied majú tendenciu pristupovať k *antropocénu* v rámci širokej škály morálno-politických záujmov vrátane diferenciálnej zodpovednosti za zmenu v systéme Zeme a sociálnych dôsledkov, ktoré s touto zmenou súvisia. Geológovia, na druhej strane, vnímajú svoju prácu ako nedotknutú takýmito úvahami, namiesto toho sa sústreďujú na empirické údaje, ktoré môžu poukazovať na „zlatý klin“ v geologickom zápise, hrot označujúci zmenu systému Zeme. Preto sú prírodné a humanitné vedy alebo spoločenské vedy nezlučiteľné v dvoch dôležitých smeroch: (1.) rôzne motívy na vytvorenie a teoretické uchopenie novej geologickej éry a (2.) rôzne parametre na jej identifikáciu. Diskusie o *antropocéne* už naznačili zmenu paradigmy v definovaní geologických časových období. Viaceré články naznačujú začiatok *antropocénu* v polovici 20. storočia, ktorý je založený na stratigrafických vzťahoch identifikovaných v zhode so znalosťami ľudských dejín. Zatiaľ čo niektorí geológovia združení v „Anthropocene Working Group“ uvádzajú, že táto kategória by mala byť užitočná aj nad rámec geológie, naďalej sa riadia stratigrafickými konvenciami definovania tejto epochy. Metódy a motivácie, ktorými sa riadia stratigrafi, sa však líšia od metód a motivácií, ktoré riadia humanitných a sociálnych vedcov. *Antropocén* definovaný stratigrafickými konvenciami by nahradil mnohé perspektívy humanitných a spoločenských vied, ktoré by mohli byť dôležitejšie na zmiernenie a prispôbenie sa účinkom ľudského pôsobenia na planetárny systém Zeme. Touto úvahou by mal byť impulz na definovanie *antropocénu* interdisciplinárne, pretože tradičné geologické kritériá pre definovanie časovej škály nemusia spĺňať ambície širokého spektra antropocénnych mysliteľov. Pozri bližšie (Nichols, Gogineni, 2018). Prvý test jadrových zbraní (a samozrejme prvé použitie jadrových zbraní vo vojne) sa uskutočnil v roku 1945 a testovanie pokračovalo počas 50. a 60. rokov 20. storočia a prudko pokleslo po Zmluve o čiastočnom zákaze skúšok v roku 1963. Účinky jadrových skúšok môžu byť globálne detekovateľné meraním hladín rádioaktívnych izotopov v polárnom ľade, jazerných sedimentoch a letokruhoch. V tejto dobe existuje jasný vrchol v úrovni izotopov uhlíka z jadrových zbraní v letokruhoch stromov, ktorý by mohol pôsobiť ako „zlatý klin“, a je úplne

etymologicky odvodená z antického Grécka – t. j. „*Anthropocene*“ ako „*anthropos*“ („ľudský“) a „*-cene*“ z „*kainos*“ („nové“ alebo „nedávne“).¹⁵

Je však legitímne položiť si otázku, že či je *antropocén* v spoločenských vedách užitočným konceptom (Lepori, 2015). Pretože zmena globálnej klímy tiež objasňuje skutočnosť, že neexistuje nič také ako univerzálny „ľudský“ aktér, ktorý túto novú éru akceleroval v planetárnej histórii, a nič také ako spoločný východiskový bod, z ktorého ho všetci chápeme a prežívame. Skôr existujú len rôzne ľudské spoločenstvá, skupiny či triedy a spôsoby, ako zdôvodniť našu cestu rozvoja v tomto nestabilnom čase (Wainwright, Mann, 2018).¹⁶

Ľudská činnosť je silou planéty transformujúcej sa na rovnakej úrovni ako geofyzikálne vlastnosti prírody. Skutočne, dnes existuje dobrý dôvod tvrdiť, že *antropocén* výstižne označuje vplyv človeka na planétu Zem. Zahŕňa ľudskú činnosť a hoci môžu ľuďom prislúchať rôzne úrovne zodpovednosti, väčšina z nich je však spoluvinná prostredníctvom kultúrnej ideológie konzumerizmu poháňanej neoliberalizmom. V tejto súvislosti skutočne žijeme v *antropocéne*, ktorý sa realizuje a zintenzívňuje v rámci systému kapitalistickej globalizácie, podporovanej hierarchickými štátmi, ako konštatuje L. Sklair (2018). Udržateľnosť ľudských aktivít a modus vyváženého využívania prírodných zdrojov sa dá dosiahnuť až vtedy, keď budú štátne, korporátne a iné záujmy pripravené vzoprieť sa neoliberalným pravidlám a záujmom triedy, ktoré ich podporujú, konštatuje D. Harvey (2007). *Antropocén* by sme preto, podľa nášho názoru, mali chápať transdisciplinárnym spôsobom a v jeho špecifickom vzťahu ku globálnemu kapitalizmu, ktorého hnacou silou je práve neoliberalizmus.

2. Filozofická reflexia environmentálnej a globálnej klimatickej krízy

Podľa správy Medzivládneho panelu OSN pre zmenu klímy (IPCC) zostáva ľudskému spoločenstvu, resp. globálnej civilizácii, len relatívne veľmi krátke obdobie na to, aby uskutočnilo zásadné zmeny v spôsobe svojho života, ktoré by

jednoznačné, že to bolo spôsobené ľudskou činnosťou. Pozri bližšie (Lewis, Maslin, 2015). Metafora „zlatého klinu“ sa v tomto kontexte používa ako hraničný bod, ktorý je jedným fyzickým prejavom zmeny zaznamenatej v stratigrafii, ktorá často odráža fenomén globálnych zmien. Pozri tiež politicko-filozofickú reflexiu hrozby vojny s použitím atómových zbraní (Jaspers, 2016).

¹⁵ Pozri detailnejšie napr. (Malhi, 2017; Davies, 2016; Scranton, 2015; Lepori, 2015; Pokorný, Storch, 2020; Lepori, 2015; Buschmann, 2020).

¹⁶ Podobne uvažujú R. Patel a J. W. Moore. Pozri (Moore, 2016; Patel, Moore, 2017; Moore, 2015).

udržali otepľovanie planéty aspoň na hranici 1,5 °C.¹⁷ Pokračovanie súčasného spôsobu života väčšiny obyvateľstva, resp. jej životnej stratégie, a zároveň pokračovanie etablovaného ekonomického systému bez radikálnych zmien môže potenciálne spôsobiť stav, keď sa planéta Zem, resp. jej značná časť, stane, a to už v dohľadnej dobe, prakticky neobývateľnou.¹⁸ Základná príčina je dobre známa. Zvyšujúci sa podiel skleníkových plynov v zemskej atmosfére¹⁹ zároveň znamená väčší podiel slnečných lúčov a energia zostáva v zemských moriach, pevnine a atmosfére a mení pohyb tepelnej energie v rámci svetového klimatického systému (Wainwright, Mann, 2018). Zmena klimatického systému Zeme je však iba jednou časťou série vzájomne prepojených problémov ekosystému, ktoré hrozia zničením podmienok²⁰, ktoré podporujú život na planéte vrátane ľudského života (Sklair, 2019).

Kríza globálnej industriálnej civilizácie²¹ je už niekoľko desaťročí imanentná ekonomicko-politickému systému globálneho kapitalizmu. Okrem tejto skutočnosti, ľudská civilizácia čelí bezprecedentnej kríze v dôsledku šírenia globálnej pandémie nového koronavírusu a dramatických dôsledkov v sociálno-ekonomickej sfére, ktoré táto pandémia spôsobila a ešte v dohľadnej dobe spôsobí. Pandémia nového koronavírusu odhalila krehkosť a zraniteľnosť globálneho ekonomického systému a globálneho politického usporiadania a stala sa hlavnou civilizačnou hrozbou súčasnosti (Krastev, 2020).²²

Globálnu klimatickú zmenu²³ sme kedysi považovali za výzvu, ktorej by sa

¹⁷ Pozri bližšie (IPCC, 2018).

¹⁸ K hrozbe neobývateľnosti planéty Zem pozri bližšie napr. (Lynas, 2020; Maxton, 2019; Wallace-Wells, 2019; Hála, Kolářský, 2020; Magdoff, Foster, 2011).

¹⁹ Hodnota oxidu uhličitého CO₂ stúpla z 250 na viac než 400 častíc na milión (ppm), metán CH₄ zo 700 na 1 700 častíc na miliardu (ppm). Pozri bližšie napr. (Wainwright, Mann, 2018).

²⁰ Podkopávaním podmienok životného prostredia v chudobných krajinách sa prehlbuje ich zaostalosť rozvoj, chudoba a ekonomické zúfalstvo, čím sa pod tlakom kontroly nadnárodného kapitálu nad investíciami, produkciou, spotrebou, pracovnými miestami a štátnymi environmentálnymi a sociálnymi politikami podnecujú konkurenčné „preteky ku dnu“. Pozri bližšie (Burkett, 2006).

²¹ Ku konceptu globálnej industriálnej civilizácie pozri bližšie (Sťahel, 2021).

²² Podľa R. Sťahela v súčasnom čase globálnu priemyselnú civilizáciu pribrzdila prebiehajúca pandémia COVID-19, ktorá mala k dispozícii bezprecedentnú možnosť mimoriadne rýchlo sa rozšíriť do celého sveta v dôsledku konzumného spôsobu života a dopravnej infraštruktúry, neodmysliteľne spojených s imperatívmi globálneho kapitalistického usporiadania. Práve tento spôsob života a pôsobenie imperatívov rastu už niekoľko desaťročí významne prispieva k devastácii planetárneho ekosystému, ktorý ako taký umožnil vznik a rozvoj civilizácie a ľudskej druhu pôsobiacom v jej rámci. Pozri bližšie (Sťahel, 2020a).

²³ K fenoménu globálnej klimatickej zmeny pozri bližšie (Martens, Rotmans, 2003; Moldan, 2015).

možno muselo čoskoro čeliť. Tieto dni nenávratne pominuli. V súčasnosti na celom svete hrozba, ktorej sme sa v minulosti tak obávali, už nie je iba potenciálna, ale extrémne rýchlo sa v posledných rokoch zhmotnila a zviditeľnila. Zaznamenávame rekordné teploty na každom kontinente planéty (Lynas, 2020; Wallace-Wells, 2019). Miera vymierania rastlinných a živočíšnych druhov²⁴ je natoľko vysoká, že jediným relevantným porovnaním je planetárna katastrofa²⁵, ktorá siaha z časového hľadiska ďaleko za hranice ľudského poznania. Rastlinné a živočíšne druhy a ekosystémy sa snažia zmeniť svoje geografické pôsobenie a tam, kde sa nemôžu rýchlo pohybovať, rovnako ako koralové útesy, úplne vymierajú. Stúpajúce hladiny oceánov, horiace lesy, miznúce ľadovce (Wainwright, Mann, 2018).

V súčasnosti sa teda planéta Zem nachádza v globálnej environmentálnej kríze a ohrozené sú fundamentálne predpoklady existencie súčasného ekonomicko-politického systému i globálnej civilizácie vôbec a kolektívne aktivity ľudstva, týkajúce sa životného prostredia, klimatickej stability, biodiverzity či chemického zloženia planetárnej atmosféry, hydrosféry i pôdy, podkopávajú či priamo odstraňujú environmentálne predpoklady existencie ľudskej civilizácie (Suša, Sťahel, 2016). Všeobecná kríza ľudskej civilizácie môže predznamenávať blížiaci sa kolaps ľudského druhu ako celku a to najmä v dôsledku globálnych environmentálnych hrozieb, ktoré sú vyvolané vedľajšími a neželanými následkami aktivít antropogénnej povahy.

J. Příbáň (2012, s. 32) konštatuje, že: „*Kríza sa všeobecne popisuje ako stav nestability, nebezpečia, traumy alebo systémovej dysfunkcie, ktorá môže viesť ku spoločenskému kolapsu.*“ A F. Novosád (2013, s. 16) v tejto súvislosti pripomína, že: „*...fenomén krízy možno definovať rozmanitými spôsobmi, vo všeobecnosti však môžeme povedať, že o kríze hovoríme tam, kde hromadne zlyhávajú doteraz úspešné riešenia problémov. (...) Spoločnosť je konfrontovaná s nevyhnutnosťou vyberať si medzi rozdielnymi alternatívami.*“ Aké (politické, filozofické, ekonomické...) alternatívy však máme v súčasnosti s blížiacim sa planetárnym kolapsom k dispozícii? Tieto otázky považujeme za nedostatočne reflektované.

²⁴ K masovému vymieraniu živočíšnych a rastlinných druhov pozri bližšie (Kolbertová, 2016; Dawson, 2016; Pokorný, Storch, 2020). D. Harvey priamo spája éru najrýchlejšieho hromadného vymierania druhov v nedávnej histórii Zeme s érou neoliberalizácie v súvislosti so zrýchľujúcim sa ničením tropických dažďových pralesov od roku 1970, ktoré je dobre známym príkladom, ktorý má vážne dôsledky na zmenu podnebia a stratu biodiverzity. Pozri bližšie (Harvey, 2007).

²⁵ K planetárnej katastrofe pozri bližšie napr. (Cromwell, Levene, 2007).

Aj napriek tomu, že o environmentálnych problémoch máme dostatok vedeckých poznatkov už dlhé desaťročia, dodnes neboli politickými elitami prijaté a implementované žiadne významnejšie účinné opatrenia a politiky, ktoré si vyžaduje krízová situácia v oblasti globálnych klimatických zmien na planéte. Výnimku v tejto súvislosti tvorí relatívne úspešná politika zameraná na obmedzovanie emisií freónov od 70. rokov 20. storočia.²⁶ Ozónovú krízu môžeme považovať za prvú významnú environmentálnu hrozbu posledných desaťročí a prvú potenciálnu katastrofu *antropocénu*, uvádza I. Angus (2016). Aj keď sú niektoré príčiny vzniku ozónových diery (dve masívne, sezónne kolísajúce diery v ozónovej vrstve nad Arktídou a Antarktídou boli potvrdené vedeckým pozorovaním) podobné a freóny sú čiastočne zodpovedné za zachytávanie tepla, diery v ozóne však nie sú príčinne spojené s globálnymi klimatickými zmenami. Bol to paradoxne práve autor konceptu *antropocén*, svetovo uznávaný atmosférický chemik P. J. Crutzen (2002), ktorý predpokladal v 70. rokoch 20. storočia súvislosť medzi poškodzovaním ozónovej vrstvy a industrializovanými výrobnými procesmi a nakoniec za svoju prácu v tejto oblasti získal v roku 1995 Nobelovu cenu za chémiu. Práve jeho vedecký výskum spolu s rastúcimi obavami z toho, že vplyv stenčovania ozónovej vrstvy je väčší než sa predpokladalo, viedol k medzinárodnej zmluve známej ako Montrealský protokol, ktorá nadobudla účinnosť v roku 1989 a jej snahou bolo postupné zníženie používania freónov (Angus, 2016; Williams, 2010; Klein 2014).²⁷

Z médií hlavného prúdu však, napriek uvedenému, len výnimočne zaznievajú tvrdenia spochybňujúce základné koordináty neoliberalizmu, napr. že každý rast výroby a spotreby znamená aj prehĺbenie environmentálnej devastácie planéty, zvýšenie množstva odpadu a celkového znečistenia, rovnako ako prehĺbenie dramatických klimatických zmien, upozorňuje R. Sťahel (2018b).

Súčasná environmentálna kríza²⁸ je spojená s každodennosťou globálneho kapitalizmu, nemožno ju interpretovať tak ako je to vo verejnom diskurze bežné či ustálené a síce, že je dôsledkom „nevyváženej“ adaptability smerujúcej k opätovnej stabilizácii, integrácii a k prosperite nás, zdôrazňuje O. Suša (2014). Ak sú predpovede klimatológov a ďalších antropocénnych vedcov správne, musíme, podľa L. Sklaira (2019), začať filozoficky uvažovať o tom, čo nasleduje

²⁶ Freóny spôsobujú stenčovanie ozónovej vrstvy, ktorá tvorí veľmi účinný ochranný filter tým, že úplne absorbuje UV-C a podstatne UV-B žiarenie. Pozri bližšie (Angus, 2016).

²⁷ Analýzu reakcie na túto krízu ponúka napríklad (Harvey, 2007).

²⁸ O genéze a filozofických interpretáciách pojmu krízy v environmentálnom myslení pozri napr. (Sťahel, 2019a).

po kapitalizme v jeho rôznych podobách a ako dosiahnuť niečo lepšie ako kapitalistická globalizácia a medzinárodný systém hierarchických štátov, ktoré sú „uzamknuté“ v nekonečnom cykle najrôznejších „obsesí“ ekonomickým rastom a rôznymi „horúcimi“ a „studenými“ vojnami. Celoplanetárny rozsah súčasnej civilizačnej krízy je do signifikantnej miery priamym dôsledkom procesu tejto neoliberalnej globalizácie, ktorý v predchádzajúcich dekádach vytvoril prepojenú globálnu civilizáciu.

Globálna klimatická kríza je, podľa nášho názoru, historicky-špecifickou anomáliou, ktorá je spôsobená nezamýšľaným vedľajším produktom ľudskej činnosti, a s ktorou sme v doterajších dejinách ľudstva nemali žiadnu empirickú skúsenosť.²⁹ Táto kríza globálneho rozsahu, okrem iného, odzrkadľuje ideu panstva človeka nad prírodou, ktorá vychádza z predpokladu, že človek poznal substanciu prírodných zákonov. Túto anomáliu môžeme interpretovať tak, že Zem ako geofyzikálna jednotka nám nepatrí a nie je možné si ju nijakým spôsobom privlastniť. Na jednej strane, množstvo ľudí, predovšetkým spomedzi politických a ekonomických elít sa však tvária a najmä vo svojej praktickej činnosti konajú tak, akoby si neuvedomovali bezprecedentnú vážnosť hrozby environmentálneho kolapsu na planéte. Na strane druhej, iní si túto hrozbu uvedomujú a napriek tomu presadzujú politiky, ktoré sú len praktickým prejavom ich „etiky záchranného člna“.³⁰

Túto situáciu v minulosti vystihol americký environmentálny mysliteľ E. H. Ayres, ktorý v tejto súvislosti konštatuje, že všeobecným vzorom správania medzi ohrozenými ľudskými spoločnosťami je skôr ignorovanie faktov a zaslepenosť, než aby sa viac zameriavali na krízu a pripustili si tak možné zlyhanie. Podľa jeho názoru, sme dnes konfrontovaní s niečím tak úplne mimo našej kolektívnej skúsenosti, že ju naozaj nevidíme, dokonca ani keď je dôkaz ohromujúci, pre nás je to „iba nejakým“ zábleskom obrovských biologických a fyzických zmien vo svete, ktorý nás udržiava.³¹

Globálna klimatická kríza by sa totiž dala rovnako ako kapitalizmus prirovnať k *rizómu* alebo k *hyperobjektu*. Pojem *hyperobjekt* sa v tomto zmysle vzťahuje na veci, ktoré sú masívne distribuované v čase a priestore vo vzťahu k ľuďom. Sú

²⁹ Podľa piatej správy Medzivládneho panelu OSN pre zmenu klímy (IPCC) mnohé z pozorovaných zmien od 50. rokov 20. storočia sú v rámci inštrumentálnych teplotných meraní bezprecedentné a nemajú obdobu ani v historických a paleoklimatických proxy záznamoch klimatických zmien po tisíce až milióny rokov. Pozri bližšie (IPCC AR5 WG1, 2013) a tiež (Moellendorf, 2020).

³⁰ K etike záchranného člna pozri bližšie (Hardin, 1974) a tiež (Latour, 2018).

³¹ Pozri bližšie interpretáciu S. Žižeka, napr. (Žižek, 2011).

viskózne, nelokálne, pre ľudí zahŕňajú neviditeľné časové úseky a ich účinky sú interobjektívne.³² Ak vypustíte skleníkové plyny do atmosféry v jednej časti sveta, prejaví sa to v celom súbore vzťahov, okolností a dopadov, ktoré nie sú vykázané iba lokálne ako napríklad v obraze krajiny zdevastovanej povrchovou ťažbou uhlia, ale aj suchom či tornádami v úplne inej časti sveta.

3. Imperatívy globálneho kapitalizmu v ére globálneho otepľovania

J. Wainwright a G. Mann (2018) upozorňujú, že rýchla zmena klímy zmení globálnu politickú ekonomiu a rovnako aj základné politické usporiadanie nášho sveta. Súčasná kríza sa, podľa nášho názoru, týka celého spoločenského systému a teda aj liberálnej demokracie³³ ako etablovanej politickej formy, a nemôže byť preto len opakovaním predchádzajúcich epizód z 20. a 70. rokov 20. storočia, vzhľadom na to, že kapitalizmus 21. storočia má kvalitatívne odlišný charakter značne odrážajúci nasledovné posuny: najmä vzostup transnacionálneho kapitálu a integrácia všetkých krajín do novej globalizovanej produkcie a finančného systému; vznik transnacionálnej kapitalistickej triedy; vzostup transnacionálneho štátneho aparátu a výskyt úplne nových interakcií a vzťahov panstva, nerovnosti a dominancie v globálnej spoločnosti.³⁴

B. Horyna (2008) konštatuje, že voľný pohyb kapitálu, transnacionálne putovanie investícií po siločiarach umelo vytváraných či falošných potrieb a zmanipulovaných požiadaviek, je nie len prvok, v ktorého priamom dôsledku sa rozkladajú a degradujú hodnoty autentickej demokracie, ale súčasne aj element, ktorý rozkladá samotné prostredie, v ktorom je alebo skôr už bola demokracia ako taká považovaná vôbec za legitímnu potrebu. Liberálne demokratický systém vlády³⁵ je nezlučiteľný s neobmedzeným pôsobením nadnárodného kapitálu,

³² Pozri bližšie k pojmu *hyperobjekt* (Morton, 2013) a k pojmu *rizóma* (Deleuze, Guattari, 2020).

³³ Demokracia konfúzny pojem, ktorý sa môže používať v mnohých súvislostiach, má množstvo významov. Upozorňuje, že to, akým spôsobom sa pracuje s adjektívom „demokratický“ a na označovanie akého množstva vecí a praktík toto označenie slúži, je potrebný opis a analýza toho, čo sa deje pri používaní týchto slov. Pozri bližšie (Augustín, 2020).

³⁴ Pozri bližšie súčasné teórie globálneho kapitalizmu (Robinson, 2009; Robinson, 2014; Sklair, 2000; Sklair, 2002; Harris, 2016; Dunn, 2009).

³⁵ Liberálnu demokraciu, ktorá sa v rôznom období počas predchádzajúceho storočia etablovala v našom geopolitickom priestore, budeme v tejto štúdií chápať ako formu reprezentatívnej (zastupiteľskej) demokracie, v ktorej sú v rámci všeobecných volieb volení zástupcovia *dému* obmedzovaní ústavou tak, že ústava chráni individuálne slobody všetkých členov demokratického spoločenstva. V tejto alebo vo veľmi podobnej súvislosti o liberálnej, resp. reprezentatívnej

ktorý kontroluje, avšak bez toho, aby bol sám kontrolovateľný. Pôsobenie tohto systému dnes nie je možné korigovať a kontrolovať štandardnými nástrojmi politickej demokracie. Toto konštatovanie v zásade platí rovnako pre autoritatívne, autoritárske a neliberálne demokratické režimy národných štátov zapojených do globálno-kapitalistického poriadku. Národné štáty v posledných desaťročiach prišli o svoje manévrovací priestor, ktorý by im umožňoval udržiavať si aspoň zdanlivú suverenitu v ekonomických otázkach, tvrdí v tejto súvislosti A. Appadurai (2017).³⁶ V dôsledku toho môžeme tvrdiť, že globálny kapitalizmus tak nie je zlučiteľný ani so súčasnými etablovanými formami demokracie. J. Purdy (2015) konštatuje, že rovnako ako v ekonomike, aj v súčasnosti je súčasťou politickej krízy to, že doterajšie politické prístupy zlyhávajú pri riešení nových problémov. Všetky reakcie na globálne zmeny klimatického systému – a na sociálnu nerovnosť v globálnom kapitalizme – čelia rovnakému základnému problému: v súčasnosti neexistuje žiadny politický orgán, ktorý by ich mohol prijať a presadiť. Navyše, ako uvádza R. Scranton (2015), ide o ťažko riešiteľný problém kolektívnej akcie najvyššieho rádu. Jedno mesto, jedna krajina, ani jeden kontinent globálnu klimatickú krízu nevyriešia samostatne. Plus, akýkoľvek politik, ktorý by sa čestne a otvorene snažil odpútať ekonomiku svojho národa od ropy a uhlia, by neprežil v nijakej demokratickej alebo oligarchickej vláde, pretože opatrenia potrebné na dosiahnutie tohto úsilia by pre väčšinu voličského elektorátu znamenali buď ekonomickú depresiu a chudobu alebo masívne prerozdelenie bohatstva, prípadne oboje. Ktorýkoľvek politik, ktorý by prinútil svoju krajinu prijať úsporné opatrenia a redistribúciu potrebnú na ukončenie závislosti od lacného uhlia, by tiež dostal svoju krajinu do politickej a ekonomicky slabej a izolovanej pozície (Scranton, 2015).

Ekonomická globalizácia bola doposiaľ považovaná za dominantný model pre globálnu priemyselnú civilizáciu. Ekonomická globalizácia založená na neoliberalnej ideológii je dnes najevidentnejším, najaktuálnejším

demokracii v našom akademickom priestore uvažujú v bazálnej politologickej literatúre renomovaní politológovia slovenskej proveniencie. Pozri bližšie (Kulašik, 2007).

³⁶ Podľa R. Sťahela (2006) ide o dôsledok implementácie receptu ekonomického (neo)liberalizmu, teda procesov deregulácie, liberalizácie a privatizácie. Tieto ekonomické procesy spôsobili obmedzenie úloh i právomocí, a teda i možností štátu. V minulosti bola kapitalizmus zviazaný s národným štátom, v období globálneho kapitalizmu, však vznikla neriešiteľná rovnica: na jednej strane máme globálne fungujúce a nikým nekontrolované nadnárodné korporácie a globálne trhy, na strane druhej ťažkopádne západné liberálne demokracie v národnom štáte. Schopnosť globálneho kapitálu vynútiť si ústupky voči demokratickej politike je vyššia ako schopnosť demokratickej politiky národného štátu vynútiť si ústupky alebo regulovať globálny kapitál, konštatuje J. Pehe (2012).

a najuniverzálnejším fenoménom a môžeme ju považovať za hlavný megatrend *antropocénu*. Ekonomická globalizácia je paradoxná v tom zmysle, že pre extrémne malý počet bohatých ľudí je prospešná a vysoko zisková, zároveň pre drvivú väčšinu obyvateľov planéty je skôr deštruktívna, ubíjajúca a degradujúca, posúvajúca väčšinu globálnej populácie na okraj, pod hranicu chudoby.³⁷ Zvyšovanie chudoby v globálnom kapitalizme nie je nijakou „záhadou“, práve naopak; ide o imanentnú súčasť globálneho kapitalistického poriadku pre široké ľudové masy pauperizovaného planetárneho obyvateľstva, ktoré v kapitalizme reprodukuje svoje vlastné sociálne podmienky kvôli vlastnému prežitiu, resp. z pudu sebazáchovy.

B. Latour (2018) v tomto kontexte uvádza, že až kým do 90. rokov 20. storočia bolo – aspoň teoreticky – možné (pokiaľ z toho mal človek prospech) spájať horizont modernizácie s pojmami pokroku, emancipácie, bohatstvo, pohodlie, ba prepychu a predovšetkým racionality, deregulácia, prudký nárast sociálnych nerovností, opúšťanie od prejavov solidarity ju postupne uvádzalo do spojitosti s predstavou svojvoľného rozhodnutia, prichádzajúceho odnikadiaľ a

³⁷ Skutočnosť, že sociálne nerovnosti sa v globálnom kapitalizme zväčšujú je len ťažko spochybniteľná. Sociálnu nerovnosť a chudobu možno dokonca považovať za charakteristické znaky globálneho kapitalizmu. Sociálna nerovnosť západných spoločností je očividná a sociálna nespravodlivosť dosahuje z morálneho hľadiska extrémne rozmery. Extrémna sociálna a ekonomická nerovnosť sú dnes bezprecedentné. Sociálna nespravodlivosť súčasného globálneho kapitalizmu týmto spôsobom v podstate odsudzuje milióny ľudí k životu v najrôznejších formách chudoby. Pripomeňme, že až 45 % ľudstva žije pod hranicou chudoby, ktorú definovala Svetová banka ako 2 americké doláre na deň a až 18 % ľudí na tejto planéte žije z menej ako 1 dolár na deň. Pre mnohých môže byť šokujúce, že až približne 18 miliónov ľudí zomiera každý rok, teda asi 50 tisíc denne, kvôli problémom spojeným s chudobou. A viac než 10 miliónov z týchto mŕtvych predstavujú deti mladšie ako 5 rokov. Z toho vyplýva, že počet ľudí, ktorí zomrú z dôvodov spojených s chudobou, je vyšší ako priemerný ročný počet mŕtvych v priebehu 2. svetovej vojny. A ešte šokujúcejšie je, že prerozdelením iba 1 % ročného globálneho príjmu by sa zabránilo akejkolvek formu chudoby na planéte. Táto dych vyrážajúca skutočnosť z morálneho hľadiska signifikantne delegitimizuje súčasný globálny kapitalizmus a medzinárodný (politický) poriadok. Pozri bližšie najmä (Hrubec, 2008; Hrubec, 2011). Podobne ako M. Hrubec argumentujú F. Magdoff a J. B. Foster (2011), ktorí konštatujú, že približne polovica ľudstva, t. j. viac než tri miliardy ľudí, žije v hlbokkej chudobe a má k dispozícii len menej ako 2,50 dolára na deň. Títo ľudia, globálni chudobní, potrebujú urgentne prístup k požiadavkám na základnú ľudskú existenciu, ako je slušné bývanie, zaistené dodávky potravín, čistú vodu či lekárska starostlivosť. T. Pogge (2008) sa vo svojej filozofickej argumentácii opiera o empiricko-analytické dáta a vedecky relevantné štatistické fakty súvisiace s rozložením globálneho bohatstva, mierou chudoby a úmrtnosti. Environmentálny rozmer v jeho argumentácii absentuje, to mu však nebráni označiť globálnu chudobu za morálnu katastrofu spôsobenú do značnej miery občanmi bohatých západných krajín. Pozri tiež (Kovel, 2007; Wainwright, Mann, 2018; Kumar, 2009; Harvey, 2007; Davis, 2007; Magdoff, Williams, 2017).

učineneho výlučne v prospech malej skupiny vyvolených. Ak pripustíme, že chudoba je, rovnako ako globálne klimatické zmeny, zároveň vedľajším dôsledkom kapitalistického spôsobu výroby a spotreby v globálnom meradle založenom na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, ktorý vytvára antagonistické a vykorisťovateľské spoločenské vzťahy, tak by sme sa mali pokúsiť reflektovať tento fenomén z morálneho hľadiska vo vzťahu k systému, ktorý chudobu produkuje. V tomto kontexte by nám nemalo ísť o naivnú morálnu kritiku jednotlivých aktérov pôsobiacich v systéme výroby a spotreby, ale o imperatívy kapitalizmu, ktoré nútia týchto aktérov konať v súťaži s ostatnými.

E. Laclau a Ch. Mouffe (2014) v tejto súvislosti konštatujú, že prakticky všetky ľudské, ale aj mimoludské aktivity sa dnes odohrávajú v globálnom kapitalizme a na základe globálno-kapitalistických imperatívov a „zákonov trhu“, v rámcich neoliberalnej ideológie kapitalizmu. V súčasnosti v podstate neexistuje oblasť individuálneho alebo kolektívneho života, ktorá uniká kapitalistickým vzťahom. Podľa W. Brown (2015) je tendencia k neoliberalnej ideológii založenej na imperatívoch rastu výroby a spotreby, ktorá v západnej civilizácii pôsobí už niekoľko desaťročí, inherentne spätá s internacionalizáciou trhových hodnôt. Kapitalistické hodnoty neoliberalizmu prenikajú do každej sféry ľudského života bez toho, aby si to subjekt vôbec uvedomoval.³⁸ A zároveň vytláčajú z našich spoločenských formácií morálku.³⁹ D. Klein (2015, s. 11) v tejto súvislosti uvádza, že: „*Ekonomické, politické a kultúrne prvky kapitalizmu sú tak integrované do nášho myslenia, že je potrebné skutočné intelektuálne úsilie, aby sme ho uznali ako hrozbu prežitia a aby sme uznali možnosť udržateľných alternatív.*“ Neoliberalizmus v tej najvšeobecnejšej rovine chápeme ako poslednú a teda najpokročilejšiu verziu kapitalistickej teórie a teda ako základ ekonomickej teórie slúžiacej k morálnemu ospravedlňovaniu globálneho kapitalizmu.⁴⁰ Neoliberalný kapitalizmus, resp. neoliberalizmus sa na konci 80. rokov 20. storočia stal tzv. „uniformným myslením“ (*pensée unique*) v strede politického spektra, a staré politické otázky a spory sa začali pokladať za definitívne vyriešené (Streck, 2017). Ak v úvode tejto štúdie ponúkame hypotézu, že zabránenie hroziacemu environmentálnemu (klimatickému) kolapsu, je v príkrom rozpore s logikou ideológie neoliberalizmu a princípmi

³⁸ Pozri koncept *kapitalistického realizmu* (Fisher, 2009). Pozri tiež (Magdoff, Williams, 2017).

³⁹ K vzťahu trhu a morálky pozri napr. (Sandel *et al*, 2020) a (Hála, Kolářský, 2020).

⁴⁰ K tomuto fenoménu pozri bližšie (Fox, 2002; Harvey, 2007; Škabraha, 2012; Fraser, 2017). O kríze neoliberalizmu pozri bližšie (Duménil, Lévy, 2011).

a imperatívmi globálneho kapitalizmu, máme tým na mysli hneď niekoľko nasledovných faktov.⁴¹

Jadrom logiky globálneho kapitalizmu je maximalizácia zisku a minimalizácia nákladov, čo z hľadiska kritického environmentalizmu znamená, že cieľom čo najvyššieho zisku je, aby účty za dopady materiálnej produkcie na životné prostredie platil niekto iný. Okrem toho, absolútne kľúčovou ideou kapitalizmu je princíp neustálej expanzie a sebareprodukcie. Je to požiadavka neustáleho hospodárskeho rastu – stále nových a nových produktov, služieb a s tým súvisiaca vyššia exploatacia prírodných zdrojov. Keď americký politológ R. A. Dahl (2001) popisuje pozitíva a negatíva súdobého kapitalizmu, tvrdí, že kapitalizmus pôsobí na demokraciu, napriek mnohým negatívam (ako v prípade budovania prekážok plnej či autentickej politickej rovnosti), priaznivo a to najmä vďaka hospodárskemu rastu, ktorý podľa neho viaceré nerovnosti naopak pomáha kompenzovať a vyrovnávať. Problém, podľa nášho názoru, prichádza v momente, keď si uvedomíme, že táto požiadavka neohraničeného rastu sa vzťahuje k planéte s obmedzenými zdrojmi, ktorých nie je dostatok pre všetkých a v súčasnosti sa, vzhľadom na rastúce konzumné požiadavky globálnej strednej triedy, enormne rýchlo sa mieniajú.

Podľa R. Sťahela (2018a) ľudstvo v súčasnosti výrazne prekračuje viacero limitov udržateľnosti. Kapitalistická produkcia a spotreba prevyšujú možnosti dostupných prírodných zdrojov a schopnosti planetárneho ekosystému vyrovnávať sa s odpadom a znečistením ako nevyhnutnými sprievodnými javmi existujúceho systému produkcie a distribúcie tovarov a služieb. V poslednom období sa preto objavuje požiadavka takzvanej nerastovej ekonomiky. Nerast však nevyhnutne nemusí znamenať ekonomickú recesiou či stagnáciou. V prípade, že sa – ako upozorňujú F. Magdoff a J. B. Foster (2011) – chceme vyhnúť ceste, ktorá nás vedie ku globálnej katastrofe, musíme obmedziť ekologickú stopu všetkých ľudských bytostí na Zemi, a na to nevyhnutne potrebujeme ekonomiku, ktorá „prestane rásť“.

Podľa expertov na nerastovú (*degrowth*) ekonomiku (D'Alisa, Demaria, Kallis, 2014), nerast vo všeobecnosti spochybňuje ako výsledky, tak predpoklady fungovania kapitalistických ekonomík. Kritika je namierená predovšetkým na ich „systémovú nenásytnosť“, resp. na to, že kapitalistické ekonomiky dokážu

⁴¹ K interpretácii neoliberalizmu a dôvodom, pre ktoré hrá dominantnú rolu v politickom a vedeckom diskurze pozri (Daubner, 2020b; Mihály, 2020). Pozri tiež (Lupták *et al*, 2014) a (Ther, 2016).

expandovať, ale z logiky kapitalizmu už nie schopné expanziu zastaviť.⁴² Kapitalizmus neuznáva žiadne obmedzenia vlastnej expanzie (Magdoff, Foster, 2011). Kapitalistický systém môže vyrobiť a predáť čokoľvek – nikdy však nie menej než kedykoľvek v minulosti. Spotrebovávajú stále viac neobnoviteľných zdrojov a akumuluje kapitál v rukách relatívne úzkej skupiny ľudí, zatiaľ čo väčšina spoločnosti čelí ekonomickým a sociálnym problémom (napríklad globálna chudoba⁴³, globálne sociálne nerovnosti⁴⁴, sociálne patológie, vykorisťovanie ľudí, spoločenských tried či celých štátov).⁴⁵ Kapitalistické štáty totiž poskytujú svojim občanom častokrát len tzv. *formálne* občianstvo, ktoré charakterizuje štátno-právny vzťah občana k teritoriálnemu národnému štátu. Formálne občianstvo však nie je dostatočnou zárukou tzv. *substantívneho* občianstva, ktoré zahŕňa celý komplex občianskych, politických a sociálnych práv, ako upozorňuje M. Augustín (2015).

⁴² Rôzne politiky smerujúce k udržateľnosti životného prostredia a klimatického systému síce existujú, ale nie sú dostatočné a právne vymožiteľné. V Paríži v roku 2015 sa klimatickí vyjednávači zhodli na tom, že vhodným limitom je menej než 2 °C nad úrovňou pred priemyselnou revolúciou. Parížska dohoda však neobsahuje žiadne konkrétne opatrenia na zabezpečenie toho, aby sa tieto limity neprekročili. V mesiacoch pred parížskou konferenciou 158 krajín predložilo svoje plánované dobrovoľné národné príspevky na zníženie emisií. Odborná analýza týchto plánov ukázala, že ak sa každý prísľub dodrží do bodky, existuje 90-percentná šanca, že teplota stúpne do roku 2100 o viac ako 2 °C a 33-percentná šanca, že stúpne o viac ako 3 °C. Pozri bližšie napr. (Angus, 2016) alebo tiež (Eriksen, 2020). Každopádne, aj dvojstupňový cieľ prijatý v Paríži môže v konečnom dôsledku znamenať smrť pre milióny ľudí v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike. Pozri bližšie (Lynas, 2020; Angus, 2016). Kritiku zmluvnej logiky používanú na riešenie problémov životného prostredia ponúka D. Harvey, pozri bližšie (Harvey, 2007).

⁴³ K fenoménu globálnej chudoby pozri bližšie (Pogge, 2008) a (Hrubec, 2008). Podľa J. Kovala (2007) je chudoba súčasťou produkcie kapitalistického bohatstva, jej sprievodným javom, rovnako ako neistota, politické konflikty, ekologická deštrukcia a nakoniec aj nihilizmus.

⁴⁴ Ekonomickú a sociálnu nerovnosť a jej prehľbovanie môžeme považovať za prirodzenú a neoddeliteľnú súčasť kapitalizmu a základnou príčinou prehľbojúcej sa ekonomickej nerovnosti je neoliberalizmus, pretože jeho fungovanie je založené pauperizácii chudobných a znevýhodnených a koncentracii majetku v rukách elit, čo je len vágnym termínom pre „vládnucu triedu“, ako zdôrazňuje B. Latour (2018). Pozri tiež (Latour, 2004). Spoločnosť súčasného kapitalizmu je, podľa F. Jamesona (2016), spoločnosť diferencovaná na slobodných bohatých a strádaúcich, znevýhodnených a „impotentných“ chudobných. Podľa T. Pikettyho (2015), je ilúziou domnievať sa, že ekonomický rast alebo zákony trhovej ekonomiky by svojou povahou zabezpečovali zníženie nerovnosti bohatstva a dosiahnutie harmonickej stability.

⁴⁵ K tejto téme pozri bližšie napr. (D'Alisa, Demaria, Kallis, 2014; Blühdorn, 2017; Sklair, 2019; Kallis, 2018). Téma sa venujú aj slovenskí a českí autori a autorky, pozri napr. (Hohoš, 2016; Sekerák, 2017; Johanisová, 2014; Fraňková, Johanisová, 2013). Pozri tiež filozofickú reflexiu *udržateľného ústupu*, napr. (Sťahel, 2019b).

4. Neoliberálny kapitalizmus a moderný svet externalít

Ako už bolo naznačené, tak neoliberálny kapitalizmus ako taký funguje prostredníctvom princípu konkurencie a súťaživosti, peňazí a imperatívu zisku.⁴⁶ Globálno-kapitalistická logika má negatívny vplyv na to, ako využívame prírodu. Na jednej strane skutočnosť, že peniaze sú akumulovateľné a zastupiteľné, stimuluje rast a externalizáciu nákladov.⁴⁷ Na druhej strane, konkurencia a zisk nevyhnutne nútia firmy k rastu a rovnako aj k externalizácii nákladov (Klein, 2015; Monbiot, 2020). Nejde však prirodzene len o externalizáciu nákladov, ale aj o externalizáciu negatívnych výstupov, napríklad odpadu.⁴⁸ Stručne povedané, logika kapitalizmu nabáda firmy, aby viac využili planétu Zem a jej prírodné zdroje a podnecovali internalizáciu a znižovanie environmentálnych nákladov, ako konštatuje M. Lepori (2015). B. Moldan (2015) v tejto súvislosti dodáva, že k hlavným nepriaznivým dôsledkom fungovania globálneho kapitalizmu patrí najmä obrovský tlak na prírodné zdroje a ich bezohľadnú, nákladovo efektívnu a komerčne výhodnú a exploataciu. Globálny kapitalizmus preto často vedie k extrémnemu využívaniu lokálnych prírodných zdrojov, predovšetkým v prípade, keď je to ekonomicky výhodné, a to v zásade bez ohľadu na širšie sociálne a ekologické súvislosti. V rámci globálno-kapitalistickej logiky životné prostredie nikdy neexistuje ako miesto s inherentnými hranicami, v rámci ktorého musia ľudské bytosti žiť spoločne s inými druhmi, ale výlučne ako ríša, ktorú je potrebné využívať v procese ekonomickej expanzie (Magdoff, Foster, 2011).

V globálnom kapitalizme sú dokonca kategorické imperatívy konkurencieschopnosti, flexibility a maximalizácie zisku povýšené na

⁴⁶ B. Han (2016) v tejto súvislosti konštatuje, že nad solidaritou a spoluprácou začal pod vplyvom neoliberálnej agendy implementovanej aj do vnútra nadnárodných korporácií prevládať princíp konkurencie a súťaživosti, čo nesmiernie zvýšilo produktivitu a efektivitu, ale rozleptalo, sociálne väzby, triednu či kolektívnu solidaritu.

⁴⁷ Externalizácia nákladov sú výrobné náklady, ktoré musí v konečnom dôsledku zaplatiť nejaký iný subjekt. Napríklad jedným z dôvodov, prečo sú niektoré typy zeleniny v centrálnom údolí Kalifornie lacnejšie ako miestne produkty vypestované na Kanárskych ostrovoch v strednom Atlantickom oceáne, je to, že neodráža ich skutočné náklady. Existuje mnoho typov externalizácie nákladov: okrem iného sociálne náklady, náklady na zdravotnú starostlivosť, environmentálne náklady, vojenské náklady, náklady na bezpečnosť, dotácie a rozvoj infraštruktúry.

⁴⁸ Za upozornenie na túto skutočnosť ďakujeme recenzentovi pôvodného rukopisu. K problematike externalizácie globálneho odpadu pozri napr. (Moore, 2011). Pozri tiež (Empson, 2014; Williams, 2010).

axiomatický základ ekonomickej a sociálnej politiky.⁴⁹ Je nespochybniteľné, že prírodné vedy významne zasahujú do povahy ekonomických procesov, vedecké dôkazy však nemusia byť nevyhnutne dôvodom na reakciu spoločnosti, aj keď sú riziká reálne. Globálne zmeny klimatického systému sa v tomto zmysle považujú za jednu z mnohých externalít, ktoré sú dôsledkom rastu, konštatuje **S. M. Kumar** (2009).

Podľa **J. Purdyho** (2015), samotná externalita, tento pojem ekonómov, naznačuje aberáciu⁵⁰, akúsi náhodnú výnimku pre systém, ktorý inak funguje – v tomto prípade je to však naopak. To, čo sa v ekonomických analýzach považuje za externalitu; to, čo je v trhových transakciách neviditeľné, je svet, v ktorom je umiestnená všetka ekonomická činnosť. Nie je potrebné dodávať, že všetko je vo vnútri tejto externality. Škody, ktoré sú pre ekonomiku neviditeľné, môžu prekonať samotný ekonomický systém. **F. Magdoff** a **J. B. Foster** (2011) uvádzajú, že externality sa v ekonomickom systéme vyskytujú (môžu mať formu znečistenia vody, vzduchu a pôdy, ako aj zvyšujúcich sa rozdielov v bohatstve, externalitou môžu byť tiež významné obdobia vysokej nezamestnanosti alebo nedodržovanie základných potrieb všetkých ľudí), pretože sú vylúčené zo štruktúry ekonomických nákladov a ziskov celého systému výroby a spotreby, aj keď predstavujú sociálne a environmentálne náklady.

V podobnom duchu argumentujú aj **R. Patel** a **J. W. Moore** (2017), keď konštatujú, že v ekonómii externalita znamená buď náklad alebo benefit, ktorý môže byť súkromný alebo spoločenský, pričom externalita sa nepremiata do výrobných kalkulácií. Podľa nich moderný svet vznikol ako dôsledok systematických pokusov riešiť krízy na hraniciach; krízy, ktoré sú priamym následkom inklúzie ľudských a mimoludských foriem života do týchto kalkulácií. Súčasný moderný svet je, v tomto zmysle, utváraný tlakmi a imperatívmi ekonomických externalít. **D. Klein** (2015) dodáva, že neustále sa zvyšujúca efektívnosť kapitalizmu založenom na externalitách slúži na zníženie nákladov, zvýšenie spotreby a na urýchlenie globálneho otepľovania a devastácie planéty.⁵¹ „*Ekologická devastácia nie je náhodným výsledkom kapitalistického rozvoja, ale je vnútorným prvkom systému, rovnako integrálnym ako triedne vykorisťovanie, chudoba, rasizmus a vojny*“, konštatuje **Ch. Williams** (2010, s. 230).

⁴⁹ Pozri v tomto kontexte bližšie interpretáciu imperatívov kapitálu, napr. (Daubner, 2018).

⁵⁰ Aberácia znamená odchýlku od pravidelnosti, normálneho stavu alebo funkcie.

⁵¹ Pre analýzu neoliberalizácie politik na životné prostredie a prírodné zdroje pozri bližšie (Harvey, 2007).

S. Žižek (2011) však v tejto súvislosti konštatuje, že by bolo chybou redukovať tieto problémy iba na akýsi druh moralistického anti-kapitalizmu⁵², ktorý vidí jadro problémov výlučne v patologickej nenásytosti individuálnych kapitalistov, pretože, podľa neho, ide o systémový problém. Podľa jeho slov, v globálnom kapitalizme je osobná chamtivosť podriadená neosobnému úsiliu samotného kapitálu, aby sa rozmnožoval a expandoval. Pohnútku tu netvorí patologický cieľ na individuálnej úrovni, ale samotný seba-expandačný princíp kapitalizmu, v rámci ktorého platí ústredné heslo: „*Fiat profítus perea mundus.*“⁵³

Pozoruhodný príklad z dejín expanzie kapitalizmu popisuje A. Malm (2016) v monografii *Fossil Capital*, v ktorej pred pojmom *antropocén* uprednostňuje pojem *kapitalocén*⁵⁴, a to najmä preto, aby ukázal, že podiel na stave sveta nemáme všetci rovnaký v zmysle „my“ – „ľudstvo“. Podľa A. Malma pri počiatkoch industriálnej revolúcie existovali isté predpoklady preto, aby bol hlavným motorom industrializácie priemysel (vodný mlyn) poháňaný silou vody, a nie uhlím. Jedným z hlavných predpokladov bol fakt, že voda je surovinou, ktorá je vo svojej podstate obnoviteľná a voľne k dispozícii, na rozdiel od uhlia, ktoré je potrebné vyťažiť a dopraviť na miesto spracovania a následného využitia. To, čo zavážilo pri preferencii uhlia tak spočiatku nebola jeho väčšia efektívnosť ani jeho cena na trhu, ale štrukturálny kód kapitalizmu.⁵⁵ Teda jednoducho fakt, že využitie uhlia predstavovalo jednoduchšiu cestu v prípade otázky vlastníckych práv, keďže využívanie vody by vyžadovalo spoluprácu medzi konkurenciou a otváralo problém nutnosti dohadovania pri prerozdeľovaní výdavkov a ziskov. A. Malm konštatuje, že *antropocén* funguje v rámci naratívu, ktorého kľúčovým prvkom je oheň: samotný ľudský druh totiž môže manipulovať s ohňom, a preto je tým, ktorý ničí klimatický systém Zeme. Podľa prominentných teoretikov *antropocénu* (napr. W. Steffen, P. J. Crutzen a J. R. McNeill) poskytol ovládanie ohňa našimi predkami ľudstvu silný monopolistický nástroj, ktorý nebol k dispozícii iným druhom, čo nás pevne postavilo na dlhú cestu k *antropocénu*. Podľa A. Malma

⁵² K morálnej kritike kapitalizmu pozri bližšie napr. (Fisher, 2009).

⁵³ „*Nech sa dosiahnu zisky, hoci svet zahynie.*“

⁵⁴ Jason W. Moore, autor konceptu, konštatuje, že tento pojem neoznačuje kapitalizmus ako hospodársky alebo sociálny systém. *Kapitalocén* skôr označuje kapitalizmus ako spôsob organizovania prírody – ako mnohorakosť, situovanú, kapitalistickú svetovú ekológiu. Žiadny iný pojem, podľa jeho slov, nezachytáva základný historický model modernej svetovej histórie ako „vek kapitálu“ a éru kapitalizmu ako svetovej ekológie moci, kapitálu a prírody. Pozri bližšie (Moore, 2016; Patel, Moore, 2017; Moore, 2015).

⁵⁵ Podobne uvažujú aj I. Angus, P. Dukes alebo M. Empson. Pozri bližšie (Angus, 2016; Dukes, 2011; Empson, 2014).

(2015), v tomto naratívne predstavuje „fosílnu“ hospodárstvo⁵⁶ zrodene nového ľudského druhu, *Homo pyrophilus*. Uhlie ako hlavný zdroj energie bolo pre kapitalistickú činnosť, v ktorej je ústredným cieľom reprodukcia kapitálu, ideálne. Jeho teoretické skúmanie chce preto naznačiť, že uhlie ani tak nestvorilo kapitalizmus, resp. neakcelerovalo jeho vývoj, ako sa bežne usudzuje, ale naopak, že kapitalizmus a dôraz na konkurenciu pomohli vytvoriť z uhlia masívny zdroj, ktorý dodnes predstavuje významný podiel na svetovom priemysle a trhoch, konštatuje **A. Malm** (2016).

A. Malm (2016) potvrdzuje princíp konkurencie ako kľúčový princíp kapitalizmu. Riešenie globálnej klimatickej krízy, ktorej príčinou je predovšetkým masívne spaľovanie fosílnych palív, si vyžaduje kolektívnu akciu vo svete, z ktorého, ako píše francúzsky filozof **B. Latour** (2018), sa vytratila idea spoločne zdieľaného priestoru, ktorá sa projektuje do skutočnosti, že politické elity niektorých bohatých krajín už ani nepredstierajú snahu o akési udržanie vízie spoločnej budúcnosti so zvyškom sveta. **J. Wainwright** a **G. Mann** (2018) konštatujú, že oxid uhličitý, počas uplynulých desaťročí vypustený do zemskej atmosféry, spôsobuje súčasné globálne klimatické zmeny antropogénnej povahy a tento skleníkový plyn dokázateľne zostáva v planetárnej atmosfére aj niekoľko storočí.⁵⁷ Historicky však bola značná časť všetkých skleníkových plynov emitovaná ako vedľajší produkt voľby a činností, nie masami obyčajných pracujúcich ľudí, ale skôr bohatej menšiny na svete. Prečo táto bohatá menšina – nadnárodná kapitalistická trieda⁵⁸ ako globálna spoločenská trieda, ktorá najmä prostredníctvom nadnárodných korporácií ovláda nadnárodné nástroje globálnej ekonomiky a ovplyvňuje rozhodnutia a politiky globálnych politických organizácií – neurobila nič a čo to znamená pre našu politickú budúcnosť, sú zásadné filozofické otázky, ktorým sa musíme venovať.

Navyše, už zo svojej podstaty si takéto riešenie vyžaduje nutnosť konať proti

⁵⁶ K teoretickému vymedzeniu fosílného kapitalizmu pozri bližšie (Angus, 2016) a (Sranton, 2015).

⁵⁷ Porovnaj napr. (Pokorný, Storch, 2020).

⁵⁸ Koncept tzv. nadnárodnej kapitalistickej triedy sa používa v neo-gramsciánskych a marxistických analýzach medzinárodnej politickej ekonomie a globalizácie. Podľa **W. Robinsona** (2003, s. 9) je to „segment svetovej buržoázie, ktorý reprezentuje nadnárodný kapitál“. Nadnárodná kapitalistická trieda je, podľa **I. Sklaira** (2000) hlavným centrom politických nadnárodných praktík; a hlavné ťažisko nadnárodných kultúrno-ideologických praktík je v kultúrno-ideológii konzumerizmu. Táto trieda, podľa neho, zahŕňa nasledujúce skupiny ľudí: 1.) vedúci pracovníci nadnárodných korporácií a ich miestnych pobočiek; 2.) globalizujúcich sa štátnych byrokratov; 3.) kapitalistami inšpirovaných politikov a profesionálov; a 4.) konzumeristické elity (obchodníci, médiá). Pozri bližšie tiež (Sklair, 2000; Sklair, 2002; Robinson, 2009; Robinson, 2014).

imperatívu trhu, teda zasiahnuť do trhových mechanizmov, do sféry, do ktorej štát podľa neoliberálnych autorov zasahovať v princípe nemá. Globálna klimatická kríza zároveň vyzýva k spochybneniu trhu ako miesta pravdy, resp. miesta, na ktorom je určovaná skutočná hodnota vecí.

Ak totiž M. Foucault (2009) upozorňoval na fakt, že z trhu sa stáva miesto, na ktorom sa hodnotí efektívnosť či neefektívnosť vládnej akcie, v prípade globálnej klimatickej krízy to znamená, že opatrenia potrebné pre zmierňovanie klimatických zmien sa taktiež hodnotia skrz mriežku ekonomických ukazovateľov. Potrebné politické opatrenia (napríklad dôraz na čo najskorší útlm spaľovania fosílnych palív), však zo samotnej podstaty nebudú zadarmo, a ani pre samotné štáty nemusia byť výhodné. Znamená to, ako ukazuje M. Foucault, zároveň aj spochybnenie téz A. Smitha, ktorý, podľa M. Foucaulta, tvrdil, že každý človek, ak neprekračuje zákony spravodlivosti, musí mať právo obrátiť svoj záujem a kapitál, kam sa mu zapáči.⁵⁹

V súčasnom svete napriek mnohým kritickým indikátorom k žiadnej viditeľnej zmene paradigmy nedochádza. Neoliberálnym kapitalizmom a jeho piliermi však súčasná globálna klimatická kríza, zatiaľ, takmer vôbec neotriasla, ba priam naopak, globálny kapitalizmus preukázal schopnosť prijať katastrofu, ako možnosť pre nový impulz a rozšírenie priestoru pre konkurenciu. Veľké firmy, nadnárodné korporácie, ale i celé národné štáty sa na globálne klimatické zmeny pripravujú spôsobom, v rámci ktorého očakávajú nové ekonomické príležitosti a potenciál tzv. „zeleného priemyslu“ (Monbiot, 2020; Barry, Maslin, 2016).⁶⁰

A ako správne poukazuje S. Žižek (2011), pred našimi očami prebieha mimoriadna sociálno-psychologická zmena na úrovni kolektívneho vedomia, v rámci ktorej sa kedysi nemožné stáva možným. Tak ako bolo napríklad pred niekoľkými rokmi nepredstaviteľné, že by fašistické strany boli súčasťou národných parlamentov, dnes je to realitou v hneď niekoľkých vyspelých krajinách

⁵⁹ Pozri bližšie Foucaultovu interpretáciu (Foucault, 2009, s. 245 a nasl.).

⁶⁰ J. Wainwright a G. Mann (2018) v tejto súvislosti upozorňujú, že akákoľvek vízia zameraná na rýchle zastavenie devastácie životného prostredia vo všeobecnosti viedla k nedostatočnej teoretickej reakcii medzi hlavnými teoretikmi. Väčšinou ide o zbožný utopizmus („desať jednoduchých spôsobov, ako zachrániť planétu“), odvolávanie sa na trhové riešenia („zelený kapitalizmus“) alebo nihilizmus („koniec je neodvratiteľný“). Pozri bližšie (Wainwright, Mann, 2018). Pozri bližšie kritiku „zeleného kapitalizmu“ (Hartmann, 2020; Smith, 2016; Holemann, 2018; Kenis, Lievens, 2015; Löwy, 2015). D. Harvey v tejto súvislosti konštatuje, že v niektorých prípadoch kapitalistické firmy skutočne zistili, že zvýšenie ich efektívnosti a zlepšenie environmentálneho správania môžu ísť ruka v ruku. Všeobecná bilancia environmentálnych dôsledkov neoliberalizácie je, podľa jeho slov, napriek tomu „takmer určite“ negatívna. Pozri bližšie (Harvey, 2007).

Európy. Takmer identický princíp prechodu od nemožnosti k normalizácii a akceptácie vecí možno vidieť na abstraktnej úrovni aj v prípade globálnej environmentálnej katastrofy, ktorá bola celé desaťročia odmietaná len ako nejaká fikcia či chiméra; o ktorej hovorilo ako o možnosti len niekoľkých apokalyptických ekologov či environmentálnych alarmistov. V okamihu, keď sa začali masívne roztápať obrovské ľadové plochy a v minulosti zaľadnenom Grónsku dnes môžu pestovať zeleninu, je však globálna klimatická kríza prijatá ako akýsi obvyklý stav vecí, ktorá teda neznamená žiadny dôvod na akúkoľvek paniku.

S. Žižek (2011, s. 328) v tejto súvislosti korektne dopĺňa, že: „*Udalosť, ktorá sa prvýkrát zažila ako skutočná, ale nemožná (vyhliadka na blížiacu sa katastrofu, ktorá, hoci je pravdepodobná, je v skutočnosti odmietnutá ako nemožná), sa stáva skutočnou a už nie nemožnou (keď sa katastrofa objaví, je „preorientovaná“, vnímaná ako súčasť bežného behu vecí, ako to, čo vždy bolo možné).*“ Tento prechod od nemožného k možnému možno chápať aj ako „dobu prechodu“; ako dobu, ktorú môžeme označiť pojmom *interregnum*⁶¹: je to „doba extrémnej neistoty“, v ktorej sa starý poriadok, „svet globálneho kapitalizmu“, už, zdá sa, rozpadol, ale nový ešte vzniknúť nemôže (Streeck, 2017). Je to nová epizóda ľudských dejín, je to *antropocén*, fáza zhodná so štrukturálnou krízou neoliberalne transformovaného systému kapitalistických hierarchických štátov.

5. Výzvy politickej filozofie v kontexte *antropocénu*

V časoch, kedy sa otvárajú výzvy k spochybneniu antropocentrizmu a nového uzavretia mieru medzi človekom a prírodou, preto čelíme mnohým závažným otázkam filozofického charakteru. V politickej filozofii môžeme pochybovať o skutočnom význame *antropocénu* ako novej epochy ľudstva. Neexistuje totiž žiadna konsenzuálna dohoda týkajúca sa mnohých dôležitých otázok, vrátane presného dátumu začiatku tejto epochy a akceptovateľných stratigrafických znakov, ich normatívnych a politických dôsledkov. V spoločenských vedách začali rôzne disciplíny detailne skúmať, čo znamená antropocénne štúdium interakcií medzi spoločnosťou a životným prostredím. Všeobecne povedané, v spoločenských vedách existujú dve reakcie na navrhnutie *antropocénu* ako novej epochy v dejinách planéty. Po prvé, je tu pozitívne prijatie tohto konceptu a jeho použitie ako argumentu v prospech udržateľného riadenia životného prostredia. A po druhé, je tu *antropocén* ako kritický pojem, ktorý spochybňuje racionálne a záujmové konfigurácie, ktoré sú

⁶¹ K pojmu *interregnum* pozri bližšie (Gramsci, 1988) a tiež (Hauser, 2021).

základom hypotézy *antropocénu*, a ďalej skúma výslednú politiku *antropocénu* a jeho teoretické a normatívne dôsledky (Bonneuil, 2015).

Každopádne, jednou z normatívno-ontologického diapazónu možností budúceho vývoja ľudskej civilizácie je potenciálnosť radikálnej transformácie sveta. Predstavuje globálna klimatická kríza v tomto zmysle to, čo S. Žižek nazýva ideologickým „mŕtvym bodom“, resp. situáciu, z ktorej je možné uniknúť len násilným *passage á l'acte*, teda výbuchom, ktorým sa človek pokúša vymaniť z neznesiteľnej situácie – zo slepej uličky?⁶² Súčasné silnejúce globálne hnutie za klimatickú spravodlivosť⁶³, ktoré sa združuje pod veľavravným heslom „*system change, not climate change*“⁶⁴ naznačuje mnohé očakávania.

Výzva k riešeniu globálnej klimatickej krízy predstavuje zároveň to, čo E. Laclau (2013) nazval *prázdny signifikantom*, teda ústredným spájajúcim pojmom, ktorý prostredníctvom reťazca ekvivalencií adresuje reprezentatívnej moci celý súbor požiadaviek, ktorými je nútená sa zaoberať. Mnohé udalosti v dejinách sa však už mnohokrát javili ako zlomové, no nakoniec žiadnu zásadnejšiu pozitívnu zmenu sveta nepriniesli.⁶⁵ Jedným z príkladov môžu byť študentské nepokoje v máji 1968 v Paríži, ktorých následky sa rýchlo vstrebali a zanikli v utvrdení politického *status quo*. Politické diela, ako tieto udalosti nazýva A. Badiou (2013), sú často striedaním pokusov a omylov, tvorbami taktík a spôsobov prehovárania, no zároveň aj opakovania.⁶⁶ Pre politické diela budúcnosti, aké chce vytvoriť aj súčasné globálne hnutie za klimatickú spravodlivosť (napr. *Fridays for Future*) a kritické environmentálne myslenie, však nepochybne predstavujú veľký zdroj inšpirácie a poučenia (Nulman, 2015).

Je ťažko spochybniteľné, že v súčasnosti žijeme ako ľudstvo neudržateľným spôsobom ničiacim predpoklady civilizovaného spôsobu života a organizácie ľudstva. A tento fakt považujeme za hlavnú výzvu súčasnej politickej filozofie, ktorá je adekvátna globálnym hrozbám a výzvam 21. storočia (Sťahel, 2018a). Kríza globálneho kapitalizmu, environmentálna kríza a kríza liberálnej

⁶² Pozri bližšie komplexnú interpretáciu politickej teórie S. Žizeka (Dean, 2014).

⁶³ Ku konceptu klimatickej spravodlivosti pozri napr. (Posner, Weisbach, 2010; Moss, 2009; Kumar, 2009).

⁶⁴ V preklade do slovenského jazyka „*zmeňme systém, nie klímu*“.

⁶⁵ Okrem udalostí v roku 1968 (Paríž, Praha atď.) môžeme spomenúť napr. Arabskú jar alebo hnutie Occupy Wall Street. Pozri bližšie (Chomsky, 2014).

⁶⁶ Pozri tiež interpretáciu I. Buraja (2013) politickej filozofie A. Badioua.

demokracie⁶⁷ sú vzájomne prepletené a navzájom sa umocňujú a ovplyvňujú. Môžeme teda konštatovať vzájomnú podmienenosť sociálnych, ekonomických, politických a environmentálnych krízových tendencií, a to v rámci globálnej priemyselnej civilizácie. Ich vzájomné umocňovanie a intenzifikácia predstavuje pre ľudstvo autentickú existenčnú hrozbu (Suša, Sťahel, 2016).

Nejde tu však len o globálnu environmentálnu krízu v dôsledku deštrukcie planetárneho ekosystému⁶⁸, ale aj o krízu filozofie a prostredníctvom nej aj (paradigmatickú) krízu filozofických základov kultúry a politického systému (Sťahel, 2020a; Sťahel, 2020b). Zdá sa, že žijeme na križovatke v dejinách nášho biologického druhu a planetárneho života. Vzhľadom na transformujúce sa sociálne, ekonomické, technologické, ale najmä environmentálne východiskové podmienky existencie súčasného modelu usporiadania globálnej civilizácie, budeme musieť nanovo premyslieť a sformulovať fundamentálne premisy, imperatívy a rovnako aj základné konceptuálne rámce, ktoré vôbec umožňujú vymedziť a reflektovať politično. Ľudstvo ako biologický druh sa pravdepodobne nachádza na ceste vlastnej sebadeštrukcie.⁶⁹

A v súčasnosti nič nenaznačuje tomu, že by sme sa ako ľudstvo kolektívne rozhodli opustiť cestu filozofie „z dlhodobého hľadiska sme všetci aj tak mŕtvi“; filozofie poznačenej hlbokou necitlivosťou k životnému prostrediu a bezcitným ignorovaním potrieb budúcich generácií, ktorá dominovala ekonomickému rozvoju v posledných desaťročiach, uvádza A. Dawson (2016). Etablovaný spôsob výroby a spotreby vyspelých kapitalistických krajín, ktorý je založený na logike neobmedzenej akumulácie (kapitálu, ziskov a komodít), plytvania prírodnými zdrojmi, okázalej spotreby a deštrukcie životného prostredia, sa nemôže v žiadnom prípade rozšíriť na celú planétu bez deštruktívneho environmentálneho kolapsu (Löwy, 2015).

R. Sťahel (2018a, s. 3) v tejto súvislosti uvádza: *„Žijeme neutržateľným, doslova sebazničujúcim spôsobom – spôsobom ničiacim predpoklady*

⁶⁷ Je takmer nemožné prehliadať symptómy krízy liberálnej demokracie: výrazný pokles volebnej participácie, národné vlády tvrdošijne presadzujúce neoliberalne reformy (privatizácia, liberalizácia, deregulácia...), a to napriek vytrvalému odporu verejnosti, demokratický deficit, podprezentácia celých segmentov spoločnosti, demontáž sociálneho štátu, a v neposlednom rade tiež volebné úspechy nového populizmu autoritárskej pravice a presakovanie ich slovníka a tém do verejného diskurzu. Pozri bližšie (Znoj, Bība, Vargovčíková, 2014). Liberálna demokracia je v súčasnosti v kríze legitimity, pretože regresívny vývoj participácie občanov na verejnom dianí viedol k obmedzovaniu ich zapojenia do rozhodovacích demokratických procesov, ako konštatuje M. Hrubec (2011).

⁶⁸ K hrozbe deštrukcie planetárneho ekosystému pozri bližšie (Magdoff, Foster, 2011).

⁶⁹ Ľudstvo prekračuje planetárne limity udržateľnosti. Pozri napr. (Hickel, 2020).

civilizovaného spôsobu života a organizácie ľudstva. Súčasný ekonomicko-politický systém je teda neudržateľný vo všetkých troch zložkách: v ekonomickej, sociálnej, ako aj v environmentálnej.“ Podľa B. Horynu (2020) v etablovanom globálnom kapitalizme dokonca nie je možné bezkonfliktnými prostriedkami prekonať rozpor, resp. antagonizmus medzi hodnotovou logikou kapitálu a udržateľnosťou civilizovaného života ľudí a planéty Zem. Je to kapitalizmus, ktorý je hlavným sociálno-historickým hnacím motorom globálneho otepľovania, konštatuje N. Fraser (2021). Je to empirické tvrdenie. Je to systém výroby a dopravy poháňaný fosílnymi palivami, ktorý uvoľnil enormné množstvo skleníkových plynov do atmosféry.

Zem sa extrémne rýchlo otepľuje a rýchle a rozsiahle znižovanie emisií uhlíka, ktoré svet potrebuje, nie je možné bez radikálnej zmeny v existujúcej politicko-ekonomickej štruktúre. V súčasnosti musíme tiež starostlivo filozoficky reflektovať pravdepodobné politické dôsledky globálnych klimatických zmien, pretože globálna klíma, ktorá sa radikálne zmenila, ako naznačujú klimatológovia, bude mať masívny vplyv na spôsob, akým ľudstvo organizuje život na Zemi.

Vzhľadom na slepú oddanosť rastu, ktorá charakterizuje neoliberalný kapitalizmus, je tento ekonomický systém, hoci kapitalizmus je viac než len ekonomický systém, najdeštruktívnejší k životnému prostrediu a prírodným zdrojom, najmä v čase, keď funguje, podľa ekonómov, „dobré“ a ukazovatele hospodárskeho rastu sú vysoké. A naopak, kapitalizmus je najmenej deštruktívny pre životné prostredie, keď je systém v hospodárskej kríze a ekonomický rast stagnuje. Navyše, keď je ekonomika v recesii a výroba a doprava sú utlmené (podobne ako v čase pandémie), vzduch je zvyčajne menej znečistený; z fosílnych palív sa produkuje menej CO₂; extrahuje sa menej škodlivých látok a podobne. Kapitalistické recesie sú teda prospešné pre životné prostredie (Magdoff, Foster, 2011).

Politická filozofia a politická veda tieto otázky zatiaľ, podľa nášho názoru, nereflektujú dostatočne a výrazne tak zaostávajú za prírodnými vedami. V tomto zmysle tu existuje enormne veľká medzera. Stabilná koncepcia politického prostredia sa môže udržať iba v relatívne stabilnom klimaticko-planetárnom prostredí; keď je svet v otrase či kríze, tak aj definíciu a obsah každej sociálnej oblasti ľudského života nazývame „politickou“. Politická teória má teda miesto v planetárnej histórii a prostredníctvom kritického uvažovania o nej nachádza svoj význam (Wainwright, Mann, 2018; Pokorný, Storch, 2020). Súčasná environmentálna filozofia, t. j. filozofia, ktorá reagujúc na aktuálne

environmentálne problémy, hrozby a riziká, sa primárne zaoberá vzťahmi medzi prírodou a spoločnosťou, ktoré majú v zásade politický charakter, sa v 21. storočí rozvetvuje do viacerých filozofických smerov, prístupov, teórií a paradigiem.

Tabuľka: Environmentálne smery, prístupy, teórie a paradigmy

Ecosocializmus
Ekofenomenológia
Environmentalizmus ako hlboká ekológia
Environmentálna hermeneutika
Environmentálna teológia
Environmentálny alarmizmus
Environmentálny anarchizmus (anarchoprimitivizmus)
Environmentálny antropocentrizmus
Environmentálny nihilizmus
Environmentálny optimizmus
Environmentálny skepticizmus
Radikálny environmentalizmus
Reakčný environmentalizmus
Reformistický environmentalizmus
Sociálna ekológia
Trhový (neoliberálny) environmentalizmus

Zdroj: vlastné spracovanie

Úlohou a výzvou politickej filozofie v kontexte antropocénu je v tejto súvislosti schopnosť rozpoznať problémy, porozumieť im a vyvinúť riešenia. Budúcnosť ľudstva bude závisieť od nášho kolektívneho sebauvedomenia a schopnosti napraviť smer vývoja ľudskej civilizácie, pretože neúnavný tlak na našu planétu predpovedá bezprecedentnú (sociálnu, ekonomickú, politickú a environmentálnu) destabilizáciu (Syvitski, 2012).

Diskusia a záver

Na základe vyššie uvedeného sa domnievame, že je úlohou kritickej politickej filozofie, ktorá je adekvátna globálnym hrozbám a výzvam 21. storočia, filozoficky uchopiť koordináty dynamiky epochy antropocénu a prepájať toxickú zmes globálnych sociálnych nerovností spôsobenú imperatívmi globálneho kapitalizmu, a to vzhľadom na skutočnosť, že analýza miery, rozsahu a spôsobu, akým využívame planétu Zem a jej zdroje, by mala byť prepojená s logikou etablovaného globálneho kapitalizmu, štrukturálnymi vzťahmi nadvlády,

vykorisťovania a donútenia, a nie s naivnými antropocentrickými víziami a predstavami predovšetkým vo filozofii, ale aj v ďalších spoločenských vedách, ktoré dominovali v akademickom prostredí v predchádzajúcom období.

Súčasný systém viery a etablované ideologické rámce, horizonty myslenia a koncepty nás zbavujú nevyhnutnosti myslieť v situácii, keď je bezprostredné ohrozenie života aktuálnou otázkou. To, čo dnes potrebujeme, sú nové politické filozofie adekvátne globálnym výzvam a hrozbám 21. storočia a radikálna transformácia ľudskej racionality.⁷⁰ Aby sme sa ako biologický druh mohli prispôbiť tomuto podivnému novému a horúcejšiemu svetu, budeme potrebovať viac než len vedecké správy a analýzy. Budeme potrebovať nové nápady a schopnosť tieto nápady implementovať. Budeme potrebovať nové naratívy, nové koncepčné chápanie reality a nový vzťah k hlbokým tradíciám ľudskej kultúry a filozofie, ktoré kapitalizmus založený na fosílnych palivách ovplyvnil komodifikáciou a asimiláciou. Proti globálnemu kapitalizmu budeme potrebovať nový spôsob filozofického myslenia našej kolektívnej existencie. Potrebujeme novú normatívno-ontologickú víziu toho, kto sme a kam smerujeme (Scranton, 2015).

Ak je naša analýza načrtnutá v jadre tejto štúdie správna, môžeme v tejto súvislosti poukázať na skutočnosť, že globálnu environmentálnu krízu a pravdepodobný klimatický kolaps⁷¹ nemožno vyriešiť v rámci logiky v súčasnosti etablovaného globálneho ekonomického-politického systému a jeho štrukturálnych podmienok.⁷² Rôzne návrhy, ako riešiť klimatickú krízu, exploataciu prírodných zdrojov a devastáciu životného prostredia, v rámci globálno-kapitalistickej logiky, nemajú šancu na úspech. Súčasná realita je taká, že existuje množstvo vzájomne súvisiacich a rastúcich environmentálnych problémov vyplývajúcich zo systému zameraného na nekonečne sa rozvíjajúcu akumuláciu kapitálu. Je potrebné obmedziť nielen uhlíkové stopy na individuálnej úrovni, ale aj obmedziť alebo dokonca zastaviť kapitalistickú expanziu na globálnej úrovni a to najmä v bohatých krajinách. Väčšina rozvojových

⁷⁰ Ľudská racionalita obmedzovaná kapitalistickým trhom s jeho krátkozrakým výpočtom zisku a straty stojí vo vnútornom rozpore s ekologickou racionalitou, ktorá zohľadňuje dĺžku prírodných cyklov. Pozri bližšie (Löwy, 2015).

⁷¹ Ku klimatickému kolapsu pozri bližšie napr. (Lynas, 2020; Maxton, 2019; Wallace-Wells, 2019; Purdy, 2015).

⁷² Ch. Williams (2010, s. 5) v tejto súvislosti konštatuje, že „Riešenie problému globálneho otepľovania si vyžaduje porozumenie vzťahu medzi kapitalizmom a životným prostredím, preskúmanie ponúkaných riešení v rámci systému a určenie, či tieto riešenia zodpovedajú úlohe predchádzať nekontrolovateľnému skleníkovému efektu.“

(chudobných) krajín zároveň potrebuje rozvinúť svoje ekonomiky, čo si vyžaduje ešte väčšie zníženie ekologických stôp bohatých ekonomík, aby sa vytvoril priestor na rozvoj na periférii (Magdoff, Foster, 2011).

Na základe vyššie uvedeného môžeme preto konštatovať, že systém globálneho kapitalizmu je z dlhodobého hľadiska zjavne neudržateľný predovšetkým vzhľadom na:

- 1) jeho systematické úsilie o hospodársky rast založený na využívaní fosílnych palív a nekonečnú akumuláciu kapitálu, ktorá zákonite vedie k produkcii, ktorá sa musí neustále rozširovať, aby prinášala zisky nadnárodnej kapitalistickej triedy;
- 2) jeho poľnohospodársky a potravinový systém, ktorý rôznymi spôsobmi znečisťuje životné prostredie a stále neumožňuje univerzálny prístup k dostatočnému množstvu a v adekvátnej kvalite potravín pre globálnu populáciu;
- 3) jeho nekontrolovateľná devastácia životného prostredia a prakticky všetkého života na Zemi, biosféry – fauny i flóry (pokles biodiverzity);
- 4) jeho neustále zvyšovanie sociálnych nerovností, najmä v oblasti príjmu, majetku, statusu a prístupu k verejným službám a zdrojom, a to nie len v rámci sociálnych skupín/tried, ale aj národných štátov; a medzi nimi;
- 5) jeho hľadanie technologických riešení a inovácií ako exkluzívneho spôsobu, ako sa vyhnúť rastúcim sociálnym a ekologickým deficitom systému, ktoré vyplývajú z jeho štrukturálneho fungovania a manažmentu na úrovni národných štátov;
- 6) jeho ekonomické procesy liberalizácie, deregulácie a privatizácie priamo vedú k zníženiu sociálnych a environmentálnych štandardov;
- 7) jeho propagácia a odmeňovanie osobnostných charakteristík, ktoré vedú k strate spojenia s inými ľuďmi, komunitami a s prírodou (Magdoff, Foster, 2011).

Súčasný stav sveta si preto vyžaduje filozofickú analýzu antropocénu v širšom kontexte ohrozenia ľudskej existencie na planéte v dôsledku antropogénnych klimatických zmien s ich deštruktívnym účinkom na planétu Zem a teda aj environmentálne podmienky, ktoré umožňujú ľudstvu ako biologickému druhu prežitie v dlhodobom horizonte.

Jediná reálna šanca na uskutočnenie dostatočne hlbokých a radikálnych

zmien v organizácii a imperatívoch globálnej civilizácie, t. j. takých, ktoré nás presmerujú na environmentálne a sociálne udržateľný spôsob života ľudstva, spočíva v radikálnej zmene myslenia, z ktorej vzíde dostatočne silný podnet na vytvorenie nových demokratických inštitúcií a foriem globálnej kooperácie, schopných vyrovnat' súčasné deficity globálnej kultúry a radikálne obmedziť imperatívy globálneho kapitalizmu s jeho deštruktívnymi dôsledkami na planétu v sociálnej a environmentálnej sfére.

Tieto radikálne zmeny by mali viesť k vytvoreniu kvalitatívne nového globálneho systému, ktorý musí mať vo svojom jadre racionálnu a demokratickú reguláciu a kontrolu hospodárstva a všetkých ekonomických aktivít; a to spôsobom (1.), ktorý vytvára podstatnú rovnosť; (2.) uspokojuje základné materiálne i nemateriálne autentické potreby ľudí sohľadom na budúce generácie; (3.) zakotvuje sociálne, resp. verejné – namiesto súkromného – využívanie prírodných zdrojov, a to spôsobmi, ktoré zlepšujú alebo aspoň zachovávajú kvalitu životného prostredia; a (4.) vytvárajú také spoločenské prostredie, v ktorom sa ľudia aktívne zapájajú do aktivít v rámci svojich komunit (Magdoff, Foster, 2011). Na vyššej úrovni abstrakcie by zmeny mali viesť ku globálnemu systému, v ktorého jadre sa nachádza sociálna a environmentálna (klimatická) spravodlivosť.⁷³

Literatúra:

- ANDEREGG, W. R. L., PRALL, J. W., HAROLD, J., SCHNEIDER, S. H. 2010. Expert Credibility in Climate Change. In *Proceedings of the National Academy of Sciences*, roč. 107, č. 27, 2010, ISSN 1091-6490, s. 12107-12109. <https://doi.org/10.1073/pnas.1003187107>
- ANGUS, I. 2009. *Global Fight for Climate Justice: Anticapitalist Responses to Global Warming and Environmental Destruction*. London, UK: Resistance Books, 2009. 286 s. ISBN 978-0902869875.
- ANGUS, I. 2016. *Facing the Anthropocene: Fossil Capitalism and the Crisis of*

⁷³ Zastávame stanovisko, že sociálna či environmentálna spravodlivosť by mala byť v súlade s konceptom univerzálnych ľudských práv globálna. Idea sociálnej spravodlivosti implicitne obsahuje etické stanovisko, že spoločnosť je zodpovedná za sociálne postavenie svojich členov a je povinná brániť chudobe a iným formám extrémnych sociálnych nerovností a sociálneho vylúčenia. Filozofický koncept globálnej sociálnej spravodlivosti následne tvrdí, že chudoba a hlad nie sú dané hranicami štátov a musia byť vyriešené transnacionálne, t. j. naprieč štátnymi hranicami národných štátov. Pozri bližšie (Pogge, 2008).

- the Earth System*. New York: Monthly Review Press, 2016. 280 s. ISBN 978-1-5836760-9-7.
- APPADURAI, A. 2017. Únava z demokracie. In GEISELBERGER, H. (ed.) *Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka Publishers, 2017, ISBN 978-80-87950-34-0, s. 13-30.
- AUGUSTÍN, M. 2015. Predhovor. In AUGUSTÍN, M. (ed.) *Eseje o sociálnom občianstve*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. ISBN 978-80-558-0898-7, s. 7-12.
- AUGUSTÍN, M. 2020. Výskum demokracie v postpozitivistickej vede: O metodologických otázkach teórií demokracie. In *Studia Politica Slovaca*, roč. 13, č. 2, 2020, ISSN 2585-8459, s. 19-32. <https://doi.org/10.31577/SPS.2020-2.2>
- BADIOU, A. 2013. *The Subject of Change: Lessons from the European Graduate School*. New York: Atropos Press, 2013. 142 s. ISBN 978-0988517028.
- BAER, H. A. 2012. *Global Capitalism and Climate Change: The Need for an Alternative World System*. Lanham: AltaMira Press, 2012. 336 s. ISBN 978-0759121324.
- BARRY, A., MASLIN, M. 2016. The politics of the anthropocene: A dialogue. In *Geo: Geography and Environment*, roč. 3, č. 2, 2016, ISSN 2054-4049, s. 1-12. <https://doi.org/10.1002/geo2.22>
- BELLO, W. 2009. *The Food Wars*. London, New York: Verso, 2009. ISBN 978-1844673315.
- BLÜHDORN, I. 2017. Post-capitalism, post-growth, post-consumerism? Ecopolitical hopes beyond sustainability. In *Global Discourse*, roč. 7, č. 1, 2017, ISSN 2326-9995, s. 42-61. <https://doi.org/10.1080/23269995.2017.1300415>
- BONNEUIL, CH. 2015. The Geological Turn. Narratives of the Anthropocene. In HAMILTON, C., GEMENNE, F., BONNEUIL, CH. (eds.) *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking modernity in a new epoch*. London: Routledge, 2015. ISBN 978-1317589099, s. 15-31. <https://doi.org/10.4324/9781315743424-2>
- BONNEUIL, CH., FRESSOZ, J.-B. 2016. *The Shock of the Anthropocene. The Earth, History and Us*. London, New York: Verso Books, 2016. 320 s. ISBN 978-1-78478-082-1.
- BROWN, W. 2015. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Cambridge, Massachusetts, London: ZONE Books, 2015. 296 s. ISBN 978-1-935408-53-6.
- BURAJ, I. 2013. Politická zmena sveta podľa Alaina Badioua. In *Filozofia*, roč.

- 68, č. 8, 2013. ISSN 2585-7061, s. 652-664.
- BURKETT, P. 1999. *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*. New York, USA: St. Martin's Press, 1999. 321 s. ISBN 0-312-21940-7. <https://doi.org/10.1057/9780312299651>
- BURKETT, P. 2006. *Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy*. Leiden, Boston: Brill, 2006. 356 s. ISBN 978-90-47-40856-7. <https://doi.org/10.1163/9789047408567>
- BUSCHMANN, D. 2020. What is critical in the Anthropocene? A discussion of four conceptual problems from the environmental-political philosophy perspective. In *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, roč. 10, č. 3-4, 2020, ISSN 2453-7829, s. 190-202. <https://doi.org/10.2478/ebce-2020-0018>
- CROMWELL, D., LEVENE, M. 2007. (eds.) *Surviving Climate Change. The Struggle to Avert Global Catastrophe*. Ann Arbor, London: Pluto Press, 2007. 304 s. ISBN 978-0745325675.
- CRUTZEN, P. 2002. Geology of mankind. In *Nature*, roč. 415, 2002, č. 6867, ISSN 1476-4687, s. 23. <https://doi.org/10.1038/415023a>
- DAHL, R. 2001. *O demokracii: průvodce pro občany*. Praha: Portál, 2001. 191 s. ISBN 80-7178-422-2.
- D'ALISA, G., DEMARIA, F., KALLIS, G. 2014. *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. New York, London: Routledge, 2014. 212 s. ISBN 978-1138000773.
- DAUBNER, P. 2018. Budúcnosť pracujúcej triedy v ére globálneho kapitalizmu. In DAUBNER, P. (ed.) *Budúcnosť Európy: Cesta k post-kapitalizmu?* Bratislava: OZ POLE, 2018. ISBN 978-80-570-0356-4, s. 99-118.
- DAUBNER, P. 2020a. Demokratické voľby - znamenie našej impotencie v ére antropocénu. In ANDROVIČOVÁ, J., BOLEČEKOVÁ, M. (eds.) *Human forum 2019. Voľby po roku 1989*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Banská Bystrica: BELIANUM, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2020. ISBN 978-80-557-1753-1, s. 11-28.
- DAUBNER, P. 2020b. Hegemónia neoliberalného kapitalizmu v diskurzívnej aréne triedneho boja. In KOŠČ, J., HOMER, Z., ŽANONY, R. (eds.) *Slovenské skúsenosti s neoliberalizmom alebo ako sa deformuje obraz socioekonomickej reality na Slovensku*. Bratislava: Friedrich-Ebert-Stiftung e.V., zastúpenie v Slovenskej republike, 2020. ISBN 978-80-89149-83-4, s. 18-35.
- DAVIES, J. 2016. *The Birth Of The Anthropocene*. Oakland, California : University of California Press, 2016. 248 s. ISBN 978-0520289970.
- DAVIS, M. 2007. *Planet of Slums*. London: Verso, 2007. 240 s. ISBN 978-18-

- 4467-160-1.
- DAWSON, A. 2016. *Extinction: A Radical History*. New York, London: OR Books, 2016. 130 s. ISBN 978-1-68219-040-1.
- DEAN, J. 2014. *Slast a politika. Žižkova politická teorie*. Praha: Filosofia, 2014. 248 s. ISBN 978-80-7007-422-0.
- DELEUZE, G., GUATTARI, F. 2020. *Tisíc plošín*. Praha: Herrmann & synové, 2020. 592 s. ISBN 978-80-87054-63-5.
- DELLASALA, D., A., GOLDSTEIN, M., I. et al. 2018. The Anthropocene: How the Great Acceleration Is Transforming the Planet at Unprecedented Levels. In DELLASALA, D., A., GOLDSTEIN, M., I. (eds.) *Encyclopedia of the Anthropocene*. Oxford, UK, Waltham, MA: Elsevier, 2018, ISBN 978-0-12-813576-1, s. 1-7. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809665-9.09957-2>
- DUKES, P. 2011. *Minutes to Midnight. History and the Anthropocene Era from 1763*. London, New York : Anthem Press, 2011. 166 s. ISBN 978-0-85728-779-3.
- DUMÉNIL, G., LÉVY, D. 2011. *The Crisis of Neoliberalism*. Cambridge, Massachusetts, London, UK: Harvard University Press, 2011. 256 s. ISBN 978-0-674-04988-8.
- DUNN, B. 2009. *Global Political Economy: A Marxist Critique*. London: Pluto Press, 2009. 384 s. ISBN 978-0-7453-2667-2.
- ELLIS, E., C. 2018. *Anthropocene: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2018. 208 s. ISBN 978-0-1987-9298-7.
- EMPSON, M. 2014. *Land and Labour: Marxism, Ecology and Human History*. London: Bookmarks Publications, 2014. 304 s. ISBN 978-1-909026-54-4.
- EMPSON, M. 2019. (ed.) *System Change Not Climate Change: A Revolutionary Response to Environmental Crisis*. London, UK: Bookmarks Publications, 2019. 201 s. ISBN 978-1912926183.
- ERIKSEN, T. H. 2020. *Doba horúca: Antropológia v horizonte zrýchlených zmien*. Banská Bystrica: Laputa/Literárna bašta, 2020. 354 s. ISBN 978-80-999440-6-1.
- FISHER, M. 2009. *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* Winchester, UK: Zero Books, 2009. 81 s. ISBN 978-1846943171.
- FOUCAULT, M. 2009. *Zrození biopolitiky*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009. 352 s. ISBN 978-80-7325-181-9.
- FOX, J. 2002. *Chomsky a globalizace*. Praha: Triton 2002. 88 s. ISBN 80-7254-367-9.
- FRAŇKOVÁ, E., JOHANISOVÁ, N. 2013. Udržitelný nerůst. Nový zastřešující

- koncept v environmentální argumentaci? In *Sociální studia*, roč. 10, č. 1, 2013, ISSN 1803-6104, s. 13-34. <https://doi.org/10.5817/SOC2013-1-13>
- FRASER, N. 2017. Progresivní neoliberalismus versus reakční populismus: falešná dichotomie. In GEISELBERGER, H. (ed.) *Velký regres: Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka Publishers, 2017, ISBN 978-80-8795-034-0, s. 51-63.
- FRASER, N. 2021. Climates of Capital: For a Trans-Environmental Eco-Socialism. In *New Left Review*, č. 127, ISSN 0028-6060, s. 94-127.
- GRAMSCI, A. 1988. *Spoločnosť, politika, filozofia*. Bratislava: Pravda, 1988. 468 s. Bez ISBN.
- HÁLA, V., KOLÁŘSKÝ, R. 2020. *Filosofie a ohrožená Země*. Praha: Filosofia, 2020. 149 s. ISBN 978-80-7007-621-7.
- HAN, B. 2016. *Vyhořelá společnost*. Praha: Rybka Publishers, 2016. 288 s. ISBN 978-80-87950-05-0.
- HARDIN, G. 1974. Lifeboat ethics: The case against helping the poor. In *Psychology Today*, č. 8, ISSN 0033-3107, s. 38-43.
- HARRIS, J. 2016. *Dialektika globalizácie: Ekonomický a politický konflikt v nadnárodnom svete*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2016. 335 s. ISBN 978-80-8061-888-9.
- HARTMANN, K. 2020. *Zelené klamstvo: Záchrana sveta ako výnosný obchodný model*. Bratislava: Premedia, 2020. 192 s. ISBN 978-80-815981-5-9.
- HARVEY, D. 2007. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2007. 254 s. ISBN 978-0199283279.
- HAUSER, M. 2021. *Doba přechodu: Tranzitní ontologie a dílo Alaina Badioua*. Praha: Filosofia, 2021. 373 s. ISBN 978-80-7007-678-1.
- HICKEL, J. 2020. Quantifying national responsibility for climate breakdown: an equality-based attribution approach for carbon dioxide emissions in excess of the planetary boundary. In *The Lancet Planetary Health*, roč. 4, č. 9, 2020, ISSN 2542-5196, s. 399-404. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(20\)30196-0](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(20)30196-0)
- HOHOŠ, L. 2016. A Tentative Scenario of "Sustainable Degrowth Society". In *Philosophica Critica*, roč. 2, 2016, č. 1, ISSN 1339-8970, s. 49-58. <https://doi.org/10.17846/PC.2019.2.1.49-58>
- HOLEMANN, H. 2018. *Dust Bowls of Empire: Imperialism, Environmental Politics, and the Injustice of "Green" Capitalism*. New Haven, London: Yale University Press, 2018. 256 s. ISBN 978-0-300-23020-8.
- HORYNA, B. 2008. Má smrt je protest proti bídě světa. Sociální nerovnost, rozvojová ekonomie, globální oligarchie a lidská čest v epoše fakturační

- demokracie. In HRUBEC, M. (ed.) *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia, 2008. ISBN 978-80-7007-286-8, s. 15-64.
- HORYNA, B. 2020. Tři negace environmentální filosofie. In *Filozofia*, roč. 75, č. 10, 2020, ISSN 2585-7061, s. 832-844. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.10.2>
- HRUBEC, M. 2008. Sociální spravedlnost v globálním kontextu. Extrateritoriální uznání globálních chudých. In HRUBEC, M. (ed.) *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha : Filosofia, 2008. ISBN 978-80-7007-286-8, s. 143-178.
- HRUBEC, M. 2011. *Od zneuznání ke spravedlnosti: Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia, 2011. 562 s. ISBN 978-80-7007-535-7.
- CHOMSKY, N. 2014. *Hnutí Occupy*. Praha: Broken Books, 2014. 138 s. ISBN 978-80-9053-093-5.
- IPCC AR5 WG1. 2013. *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2013. 1522 s. ISBN 978-1-107-05799-9.
- IPCC. 2018. *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*. Geneva: World Meteorological Organization, Intergovernmental Panel on Climate Change, 2018. 32 s. ISBN 978-92-9169-151-7.
- JAMESON, F. 1991. *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, North Carolina: Duke University Press, 1991. 461 s. ISBN 978-0-8223-0929-1.
- JAMESON, F. 2016. *An American Utopia, Dual Power and the Universal Army*. London: Verso, 2016. 328 s. ISBN 978-1784784539.
- JASPERS, K. 2016. *Atomová bomba a budoucnost lidstva: Politické vědomí v naší době*. Praha: Academia, 2016. 596 s. ISBN 978-80-200-2626-2.
- JOHANISOVÁ, N. 2014. Alternativy podnikání v nerůstové ekonomice. In *Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica 2/2013 - Studia Sociologica XIX*, roč. 19, č. 2, 2014, ISSN 0567-8293, s. 59-77. <https://doi.org/10.14712/24647055.2014.3>
- KALLIS, G. 2018. *In Defense of Degrowth: Opinions and Manifestos*. Brussels:

- Uneven Earth Press, 2018. 232 s. ISBN 978-9090306612.
- KENIS, A., LIEVENS, M. 2015. *The Limits of the Green Economy: From reinventing capitalism to repoliticising the present*. London, New York: Routledge, 2015. 188 s. ISBN 978-1-138-78170-2.
- KLAUS, V. 2007. *Modrá, nikoli zelená planeta: Co je ohroženo: klima, nebo svoboda?* Praha: Dokořán, 2007. 164 s. ISBN 80-73631529.
- KLEIN, D. 2015. *Capitalism and Climate Change: The Science and Politics of Global Warming*. San Francisco, California: Gumroad, 2015. 176 s. Bez ISBN.
- KLEIN, N. 2014. *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate*. New York, US: Simon & Schuster, 2014. 576 s. ISBN 978-1451697384.
- KOCH, M. 2011. *Capitalism and Climate Change: Theoretical Discussion, Historical Development and Policy Responses*. London, UK: Palgrave Macmillan, 2011. 220 s. ISBN 978-0230272514.
- KOLBERTOVÁ, E. 2018. *Šesté vymírání: Nepřirozený příběh*. Brno: Barrister & Principal, 2018. 288 s. ISBN 978-80-7364-052-1.
- KOVEL, J. 2007. *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* New York, London: Zed Books, 2007. 345 s. ISBN 978-1842778715.
<https://doi.org/10.5040/9781350251007>
- KRASTEV, I. 2020. *Európa a pandémia: Ako nás zmení koronavírus?* Bratislava: ABSYNT, 2020. 106 s. ISBN 978-80-8203-183-9.
- KULAŠIK, P. 2007. *Politológia*. Hlohovec: Efekt Copy, 2007. 322 s. ISBN 978-80-9698-208-0.
- KUMAR, S. M. 2009. Climate Change and Development: Will Growth End Poverty or The Planet? In McCANN, G., McCLOSKEY, S. (eds.) *From the Local to the Global: An Introduction to Development Issues*. London: Pluto Press, 2009. ISBN 9781849644174, s. 119-134.
- LACLAU, E. - MOUFFE, Ch. 2014. *Hegemonie a socialistická strategie. Za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum, 2014. 234 s. ISBN 978-80-246-2685-7.
- LACLAU, E. 2013. *Emancipace a radikální demokracie*. Praha: Karolinum, 2013. 204 s. ISBN 978-80-246-2163-0.
- LATOUR, B. 2004. *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2004. 320 s. ISBN 978-0674013476.
- LATOUR, B. 2018. *Down to Earth. Politics in the New Climatic Regime*. Cambridge: Polity Press, 2018. 140 s. ISBN 978-1-509-53059-5.
- LEPORI, M. 2015. There Is No Anthropocene: Climate Change, Species-Talk,

- and Political Economy. In *Telos*, roč. 172, 2015, ISSN 0090-6514, s. 103-124. <https://doi.org/10.3817/0915172103>
- LEWIS, S., L., MASLIN, M., A. 2015. Defining the Anthropocene. In *Nature*, roč. 519, 2015, ISSN 1476-4687, s. 171-180. <https://doi.org/10.1038/nature14258>
- LÖWY, M. 2015. *Ecosocialism: A Radical Alternative to Capitalist Catastrophe*. Chicago: Haymarket Books, 2015. 144 s. ISBN 978-1-60846-505-7.
- LUPTÁK, Ľ. et al. 2014. *Neoliberalizmus a marginalita: Studie z českého reálkapitalizmu*. Brno: Doplněk, 2014. 248 s. ISBN 978-80-7239-314-5.
- LYNAS, M. 2020. *Šesť stupňov: Posledné varovanie. Rozhodnutia, ktoré určia budúcnosť Zeme*. Bratislava: Premedia, 2020. 312 s. ISBN 978-80-815986-6-1.
- MAGDOFF, F., FOSTER, J. B. 2011. *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and the Environment*. New York: Monthly Review Press, 2011. 160 s. ISBN 978-1-58367-241-9.
- MAGDOFF, F., WILLIAMS, Ch. 2017. *Creating an Ecological Society: Toward a Revolutionary Transformation*. New York: Monthly Review Press, 2017. 384 s. ISBN 978-1583676295. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1bpmbq3>
- MALHI, Y. 2017. The Concept of the Anthropocene. In *Annual Review of Environment and Resources*, roč. 42, 2017. ISSN 1543-5938, s. 1-28. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102016-060854>
- MALM, A. 2015. The Anthropocene Myth. In *Jacobin* [online], publikované 30. 03. 2015. ISSN 2158-2602. Dostupné online: <<https://www.jacobinmag.com/2015/03/anthropocene-capitalism-climate-change/>>
- MALM, A. 2016. *Fossil Capital. The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. London, New York: Verso, 2016. 496 s. ISBN 978-1-78478-132-3.
- MARTENS, P., ROTMANS, J. 2003. (eds.) *Climate Change: An Integrated Perspective*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic Publishers, 2003. 414 s. ISBN 978-0-306-47982-3.
- MAXTON, G. 2019. *Zmena alebo kolaps. Prečo potrebujeme radikálny obrat*. Banská Bystrica: PRO, 2019. 128 s. ISBN 978-80-89057-78-8.
- MIHÁLY, R. 2020. Od zachovávanía status quo k zmene chápania politiky. In KOŠČ, J., HOMER, Z., ŽANONY, R. (eds.) *Slovenské skúsenosti s neoliberalizmom alebo ako sa deformuje obraz socioeconomickej reality na Slovensku*. Bratislava: Friedrich-Ebert-Stiftung e.V., zastúpenie v Slovenskej republike, 2020. ISBN 978-80-89149-83-4, s. 104-111.
- MOELLENDORF, D. 2020. Three interpretations of the Anthropocene: Hope and

- anxiety at the end of nature. In *Ethics, Politics & Society*, roč. 1, č. 3, 2020, ISSN 2184-2582, s. 133-153. <https://doi.org/10.21814/eps.3.1.105>
- MOLDAN, B. 2015. *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum, 2015. 505 s. ISBN 978-80-246-2999-5.
- MONBIOT, G. 2020. *Ako z toho von: Nová politika pre svet zmietaný krízami*. Bratislava: Premedia, 2020. 184 s. ISBN 978-80-815990-8-8.
- MOORE, J. W. 2015. *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*. New York: Verso, 2015. 336 s. ISBN 978-1-78168-902-8.
- MOORE, J. W. 2016. (ed.) *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Oakland, CA: PM Press/Kairos, 2016. 219 s. ISBN 978-1-62963-148-6.
- MOORE, S., A. 2011. Global garbage: Waste, trash trading, and local garbage politics. In Richard PEET, R., ROBBINSON, P., WATTS, M. (eds.) *Global Political Ecology*. London, New York: Routledge, 2011, ISBN 978-0-415-54814-4, s. 133-144.
- MORTON, T. 2013. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology After the End of the World*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013. 240 s. ISBN 978-0816689231.
- MOSS, J. 2009. Climate Justice. In MOSS, J. (ed.) *Climate Change and Social Justice*. Victoria, Australia: Melbourne University Press, 2009, ISBN 978-0522856668, s. 51-66.
- NICHOLS, K., GOGINENI, B. 2018. The Anthropocene's dating problem: Insights from the geosciences and the humanities. In *The Anthropocene Review*, roč. 5, 2018, č. 2. ISSN 2053-0196, s. 107-119. <https://doi.org/10.1177/2053019618784971>
- NOVOSÁD, F. 2013. Karol Marx: vysvetliť kapitalizmus. In NOVOSÁD, F., SMREKOVÁ, D. (eds.) *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 2013. ISBN 978-80-8101-679-0, s. 410-424.
- NULMAN, E. 2015. *Climate Change and Social Movements: Civil Society and the Development of National Climate Change Policy*. London, UK: Palgrave Macmillan, 2015. 200 s. ISBN 978-11-3746-878-9.
- ORESKES, N. 2004. Beyond the Ivory Tower: The Scientific Consensus on Climate Change. In *Science*, roč. 306, č. 5702, 2004, ISSN 1095-9203, s. 1686-1686. <https://doi.org/10.1126/science.1103618>
- ORESKES, N. 2018. "The Scientific Consensus on Climate Change: How Do We Know We're Not Wrong?" In LLOYD E., WINSBERG, E. (eds.) *Climate Modelling*. London, UK: Palgrave Macmillan, 2018. ISBN 978-3-319-65058-6,

- s. 31-64. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65058-6_2
- PAGE, E., A. 2006. *Climate Change, Justice and Future Generations*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2006. 224 s. ISBN 978-1-84376-184-6.
- PATEL, R., MOORE, J. W. 2017. *A History of the World in Seven Cheap Things. A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. Berkeley, Kalifornia, USA: University of California Press, 2017. 328 s. ISBN 978-0520293137. <https://doi.org/10.1525/9780520966376>
- PEHE, J. 2012. Úvod. In PEHE, J. (ed.) *Krize, nebo konec kapitalismu*. Praha: Prostor, 2012, ISBN 978-80-7260-267-4, s. 9-20.
- PIKETTY, T. 2015. *Kapitál v 21. století*. Bratislava: IKAR 2015. 752 s. ISBN 978-80-551-4248-7.
- POGGE, T. 2008. *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Cambridge, Malden: Polity, 2008. 304 s. ISBN 978-0745641447.
- POKORNÝ, P., STORCH, D. (eds.) et al. 2020. *Antropocén*. Praha: Academia, 2020. 660 s. ISBN 978-80-2003-129-7.
- POSNER, E., A., WEISBACH, D. 2010. *Climate Change Justice*. 221 s. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2010. ISBN 978-0-691-13775-9.
- PŘIBÁŇ, J. 2012. O bezmoci kritické teorie a expertního vědění v globální společnosti. In PEHE, J. (ed.) *Krize, nebo konec kapitalismu*. Praha: Prostor, 2012, ISBN 978-80-7260-267-4, s. 32-46.
- PURDY, J. 2015. *After Nature. A Politics for the Anthropocene*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015. 336 s. ISBN 978-0-674-36822-4.
- ROBINSON, W. 2003. *Transnational Conflicts: Central America, Social Change and Globalization*. London, New York: Verso, 2003. 480 s. ISBN 978-1859844397.
- ROBINSON, W. 2009. *Teorie globálního kapitalismu. Transnacionální ekonomika a společnost v krizi*. Praha: Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2009. 264 s. ISBN 978-80-7007-305-6.
- ROBINSON, W. 2014. Globální kapitalismus a jeho "nelidská tvář": Angažovaní intelektuálové a výklad krize. In DINUŠ, P., HOHOŠ, L., HRUBEC, M. (eds.) *Revoluce nebo transformace? Revolúcia alebo transformácia?* Praha, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, Ústav politických vied SAV, Filosofia, nakladateľství Filosofického ústavu AV ČR, 2014. ISBN 978-80-224-13718 / ISBN 978-80-7007-413-8, s. 70-87.

- SAITO, K. 2017. *Karl Marx's Ecosocialism: Capitalism, Nature, and the Unfinished Critique of Political Economy*. New York: Monthly Review Press, 2016. 368 s. ISBN 978-1-58367-640-0.
- SANDEL, M. et al. 2020. *Jak trhy vytlačujú morálku*. Praha: Filosofia, 2020. 101 s. ISBN 978-80-7007-643-9.
- SCRANTON, R. 2015. *Learning to Die in the Anthropocene: Reflections on the End of a Civilization*. San Francisco: City Lights Books, 2015. 146 s. ISBN 978-0-87286-669-0.
- SEKERÁK, M. 2017. "Formulovať pozitívnu víziu": K debate o súčasnom stave globálnej spoločnosti z politicko-ekonomickej perspektívy. In *Scientific Papers of the University of Pardubice*, roč. 37, č. 1, 2017, ISSN 1804-8048, s. 163-174.
- SCHWÄGERL, CH. 2014. *The Anthropocene: The Human Era and How It Shapes Our Planet*. Santa Fe, London: Synergetic Press, 2014. 248 s. ISBN 978-0-907791-54-6.
- SKLAIR, L. 2000. *The Transnational Capitalist Class*. Hoboken, New Jersey, USA: Wiley-Blackwell, 2000. 348 s. ISBN 978-0631224617.
- SKLAIR, L. 2002. *Globalization: Capitalism and Its Alternatives*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2002. 392 s. ISBN 978-0199247448.
- SKLAIR, L. 2018. Námesačne antropocénom. In *Philosophica Critica*, roč. 4, 2018, č. 2, ISSN 1339-8970, s. 61-72. <https://doi.org/10.17846/PC.2019.4.2.61-72>
- SKLAIR, L. 2019. World revolution or socialism, community by community, in the Anthropocene? In *Globalizations*, roč. 16, 2019, č. 7, ISSN 1474-7731, s. 1012-1019. <https://doi.org/10.1080/14747731.2019.1651532>
- SMITH, R. 2016. *Green Capitalism: The God that Failed*. London, UK: College Publications, 2016. 172 s. ISBN 978-1-911156-22-2.
- SŤAHEL, R. 2006. Opakuje súčasná globalizácia chyby tej minulej? In ANDREÁNSKY, E. (ed.) *Filozofia v kontexte globalizujúceho sa sveta*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS, 2006, ISBN 978-80-970303-7-7, s. 133-138.
- SŤAHEL, R. 2015. K súvislosti klimatických zmien a sociálnych konfliktov. In ŠPIRKO, D. (ed.) *Filozofia, kultúra, environment*. Zborník príspevkov z vedeckého kolokvia. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2015, ISBN 978-80-558-0964-9, s. 59-70.
- SŤAHEL, R. 2018a. Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie. In *Filozofia*, roč. 73, 2018, č. 1, ISSN 2585-7061, s. 1-13.
- SŤAHEL, R. 2018b. Pravda a post-pravda v ére klimatických zmien. In GÁLIKOVÁ TOLNAIOVÁ, S., MARCHEVSKÝ, O., ŠPIRKO, D. (eds.) *Pravda*.

- Teoretické a praktické kontexty*. Zborník vedeckých príspevkov. Bratislava: Filozofická fakulta PU v Prešove a Slovenské filozofické združenie pri SAV, 2018. ISBN 978-80-973092-0-6, s. 188 - 192.
- ŠTAHEL, R. 2019a. *Pojem krízy v environmentálnom myslení*. Bratislava: IRIS, 2019. 384 s. ISBN 978-80-8200-038-5.
- ŠTAHEL, R. 2019b. Lovelockov koncept udržateľného ústupu a jeho konzekvencie. In *Filozofia*, roč. 74, 2019, č. 5, ISSN 2585-7061, s. 352-365. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.5.1>
- ŠTAHEL, R. 2020a. Environmentálna filozofia. In *Filozofia*, roč. 75, č. 10, 2020, ISSN 2585-7061, s. 813-814. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.10.1>
- ŠTAHEL, R. 2020b. K filozofii ekologickej civilizácie. In *Filozofia*, roč. 75, č. 10, 2020, ISSN 2585-7061, s. 815-831. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.10.1>
- ŠTAHEL, R. 2021. Od industriálnej k ekologickej civilizácii. In HRUBEC, M., VORÁČEK, Emil a kol. *Čína a její partneři: interakce v Eurasii*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2021. ISBN 978-80-224-1877-5, s. 104-122.
- STEFFEN, W. et al. 2015. The trajectory of the Anthropocene: The great acceleration. In *The Anthropocene Review*, roč. 2, 2015, č. 1. ISSN 2053-0196, s. 81-98. <https://doi.org/10.1177/2053019614564785>
- STREECK, W. 2017. Návrat vypuzených jako začátek konce neoliberálního kapitalismu. In GEISELBERGER, H. (ed.) *Velký regres: Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka Publishers, 2017. ISBN 978-80-8795-034-0, s. 241-260.
- STREECK, W. 2017. Návrat vypuzených jako začátek konce neoliberálního kapitalismu. In GEISELBERGER, H. (ed.): *Velký regres: Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka Publishers, 2017, ISBN 978-80-87950-34-0, s. 241-260.
- SUŠA, O. 2014. Krize, Globální civilizace, rizika a transformace. In DINUŠ, P., HOHOŠ, L., HRUBEC, M. (eds.) *Revoluce nebo transformace? Revolúcia alebo transformácia?* Praha, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, Ústav politických vied SAV, Filosofía, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2014. ISBN 978-80-224-13718 / ISBN 978-80-7007-413-8, s. 29-50.
- SUŠA, O., ŠTAHEL, R. 2016. *Environmentální devastace a sociální destrukce*. Praha: Filosofía, 2016. 258 s. ISBN 978-80-7007-452-7.
- SYVITSKI, J. 2012. Anthropocene: An epoch of our making. In *Global Change*, 2012, č. 78. ISSN 0284-5865, s. 12-15.
- ŠKABRAHA, M. 2012. Neoliberalismus jako loutka. In PEHE, J. (ed.) *Krize, nebo*

- konec kapitalismu*. Praha: Prostor, 2012, ISBN 978-80-726-0267-4, s. 143-154.
- THER, P. 2016. *Nový pořádek na starém kontinentě: Příběh neoliberální Evropy*. Praha: Libri, 2016. 360 s. ISBN 978-80-7277-541-5.
- WAINWRIGHT, J., MANN, G. 2018. *Climate Leviathan. A Political Theory of Our Planetary Future*. London, New York: Verso, 2018. 224 s. ISBN 978-1-78663-429-0.
- WALLACE-WELLS, D. 2019. *Neobývatelná Zem. Život po oteplení*. Bratislava: Premedia 2019. 288 s. ISBN 978-80-8159-749-7.
- WATERS, C., N., ZALASIEWICZ, J., SUMMERHAYES, C., BARNOSKY, A., D. et al. 2015. Can nuclear weapons fallout mark the beginning of the Anthropocene Epoch? In *Bulletin of the Atomic Scientists*, roč. 71, č. 3, 2015, ISSN 1938-3282, s. 46-57. <https://doi.org/10.1177/0096340215581357>
- WILLIAMS, CH. 2010. *Ecology and Socialism: Solutions to Capitalist Ecological Crisis*. Chicago: Haymarket Books, 2010. 220 s. ISBN 978-1-60846-091-5.
- WRIGHT, CH., NYBERG, D. 2015. *Climate Change, Capitalism, and Corporations: Processes of Creative Self-Destruction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 272 s. ISBN 978-1139939676. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139939676>
- ZALASIEWICZ, J. et al. 2010. The New World of the Anthropocene. In *Environmental Science & Technology*, roč. 44, 2010, č. 7, ISSN 1520-5851, s. 2228-2231. <https://doi.org/10.1021/es903118j>
- ZNOJ, M., BÍBA, J., VARGOVČÍKOVÁ, J. 2014. Úvod. In ZNOJ, M., BÍBA, J., VARGOVČÍKOVÁ, J. *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2014, ISBN 978-80-246-2878-3, s. 7-12.
- ZIZEK, S. 2011. *Living in the end times*. New York: Verso, 2011. 416 s. ISBN 978-1844677023.